

A BIHARI NÉP HARCA 1703—1704-BEN

Gottreich László

A bihari táj multja

Hazánknak alig van olyan tájéka, melynek ne lennének hagyományai a szabadságért évszázadokon át folytatott küzdelemről. A Rákóczi szabadságharcból is az ország mindegyik területe kivette részét. A küzdelem a Tiszahátról és a Tiszántúlról indult el és terjedt át az ország többi részeire is. A Felvidéken a magyar jobbágyok vállvetve harcoltak a szlovákokkal. Az Alföld népe, ha veszély közelgett, inkább pusztán hagyta falvait, városait, semmint hogy azok az ellenségnek szolgáljanak szállásul. Erdélyben Rabutin minden erőszakossága és praktikája sem tudta megakadályozni a szabadságharc zászlóinak kibontását. Az 1704-es év elején már a Dunántúl is bekapcsolódott a Habsburg-ellenes küzdelembe és mindvégig jelentős szerepet játszott. Különböző vidékeknek egy volt a célja: lerázni Bécs igáját és kivívni a szabadságot.

Jelenleg folyamatban van egy munka, amely a kuruc katonai alakulatok történetét fogja tartalmazni ezredek és tájak szerint. Amennyiben ez a vállalkozás befejezést nyer, a Rákóczi szabadságharc hadtörténetének legtöbb kérdésére választ tudunk kapni. Tanulmányomban ezt az elgondolást követtem Bihar megyére, a szabadságharc egyik kiindulópontjára vonatkoztatva. Természetesen az ilyen jellegű munkában egyszerre több szálát kellett követnem. Figyelemmel voltam a tájék múltjára, az ezredek kialakulásának történetére, a harcokban való részvételükre, harcaik eredményeire, vagy esetleges eredménytelenségére és annak okaira. A kutatások befejezetlensége miatt csak töredékes képet tudtam nyújtani a bihari nép és a belőle kikerült katonák hősi küzdelméről a Rákóczi szabadságharcban, de úttörő jellegű vállalkozásról lévén szó, majd a további munkálatok feladata lesz részletesebb képet adni Bihar, valamint a többi megye és tájék részvételéről a Rákóczi-szabadságharcban.

Hazánk egyik legnagyobb kiterjedésű megyéje volt Bihar vármegye. Területének egy része a síkságra esett, itt feküdtek a bihari hajdúvárosok. Másik része erdős-hegyes vidék, mely itt-ott járhatatlan rengetegben vészett el. A megye lakosai között a magyarok mellett, különösen a hegyes részeken, találunk románokat is. A székhelyét és központját

alkotó Nagyvárad már évszázadok óta fontos helyet töltött be a magyar történelemben. Jelentősége megnövekedett az ország háromrésze szakadása után, amikor mindhárom országrész között összekötő kapcsulat szolgált. Területén történt az első összecsapás Bocskai hajdúi és a császáriak között. Erdély II. Rákóczi György hadjárata után bekövetkezett bukása a megyét kettős tűz, a török és a császári erők közé fogta. Falvaiban a bujdosók találtak menedéket és a kurucoknak egyik főfészeke lett. Így a Rákóczi szabadságharc kitörése idején a bihari jobbágyság volt az, amelyik a Tiszahát mellett megadta az indító lökést a nagyküzdelem kibontakozására. Ennek a jobbágyságnak és a hozzájuk csatlakozott elszegényedett kismemeseknek, zsoldjukat meg nem kapott vagy elbocsátott végvári katonáknak, közös néven szegénylegényeknek, akkor már több évtizedes kuruc múlt állt a hátuk mögött. A szegénylegények a Tiszahát mellett, különösen nagyszámban éppen Biharban tűntek fel. A megye helyzete miatt a hadak járásának állandóan ki volt téve. Hol a bujdosók ütköztek itt össze a császáriakkal, hol a török-tatár csapatok zsarolták a lakosságot. Az általános elszegényedés érintette a megye leggazdagabb részét: Diószegyet és a hajdúvárosokat is. A kismemesek is gyakran elvesztették mindenüket és adófizető sorba süllyedtek.

Ezidőtájt a XVII. század hetvenes éveitől kezdődően, a Habsburgok nyugati veszteségeikért Magyarországon keresve kárpótlást, egyre inkább kiépítették gyarmatosító rendszerüket. A törököt kiűzték ugyan az országból, de Bécs ezt a saját érdemének tulajdonította és a visszafoglalt területeket a maga számára foglalta le. A Neoacquistica Commissio segítségével számos kis- és középnemest fosztott meg birtokától és azt császári katonáknak, hivatalnokoknak, valamint a főnemesség számára megbízható tagjainak adta. A porció, a katonai beszállásolás, a repartíció, vagyis az országra évről-évre kivetett nagyszűgű hadiadó, a császári katonák zsarolásai és fosztogatásai, a kamarai tisztviselők túlzott követelései az ország egész területén érvényesültek. Fokozottabb mértékben jelentkezett ez a töröktől visszafoglalt területeken, amelyekből Bécs még nagyobb hasznot akart kicsikarni. Bihar megye területének nagy része pedig 1686 után szabadult fel. A szepesi kamara figyelme egyre nagyobb mértékben fordult Bihar felé és a jobbágyságot súlyos terhekkal sújtotta. A bihari nép azonban csakhamar szembefordult elnyomóival. Az 1690-es évektől kezdve egyre erősödött, erjedt az a mozgalom, mely végül 1703-ban, Rákóczi vezetésével szabadságharcban robbant ki. A szabadságharc megindításában igen nagy részük volt a bihariaknak. Ezt a folyamatot követjük végig, attól az időtől fogva, midőn a török megjelent a megye területén.

*

1660. augusztus 27-én, 45 napig tartó küzdelem után elesett a törököktől ostromolt Várad. Ezt követően a törökök a szomszédos kisebb vá-

rakat és végül 1661. februárjában az utolsó jelentékenyebb erősséget, Szentjóbót is bevették. Ezzel a nagy kiterjedésű Bihar megyének jelentékeny részei kerültek török uralom alá. 1664-ben megíusult Rákóczi László és Pethő Zsigmond vállalkozása Várad visszavételére s ezzel hosszú időre eltűnt az a remény, hogy a török terjeszkedésének Biharban útját állják. A török fennhatóság alá került lakosoknak keserves volt a sorsuk. A váradi pasa fennhatósága alatt lévő falvaknak az adóját évről-évre tízszer is felemelték.¹ Az adót a legkülönbébb címeken szedték: volt szultáni adó, basa élése, füstpénz, szénapénz, fapénz, portapénz, tized. Ezen kívül tartoztak a lakosok fuvaros szolgálattal is. Saját földesuraiknak szintén kellett fizetniük. Ilyen körülmények között indult meg, az alföldi folyamathoz hasonlóan, Bihar megye jelentős részének pusztulása, a falvak elnéptelenedése.

Az 1664-ben megkötött vasvári béke bebizonyította, hogy a Habsburgok nem törekednek Magyarországra török uralma alól való felszabadítására, hanem igyekeznek a törökkel békében élni, hogy az országot annál inkább hatalmukban tarthassák. Néhány főúr kísérlete Bécs korlátok közé szorítására, a Wesselényi-féle szövetség, nem járhatott sikerrel, mert távol állt a néptől. A közép- és kisnemesség, mely részben már a Wesselényi szövetségben is résztvett, annak bukása után sem hagyta abba a harcot. A letartóztatások, birtokelkobzások politikai és gazdasági alapjaiban támadták meg befolyásukat az ország életében. A jobbágyok még inkább érezték a sok adót és a császári katonák pusztításait. Az 1672-ben behozott súlyos fogyasztási adó, az accisa, általános elégedetlenséget keltett. Éppen ettől az évtől lett állandó a bújdosók mozgalma. Vezetői Petróczi, Kende, Szuhay, Szepesy, a vagyonukat veszített közénemesség soraiból kerültek ki. A bújdosók azonban elsősorban a jobbágytömegekre számítottak, amelyeknek nemességet ígértek. Évről évre rajtaütöttek a császáriakon a királyi Magyarország területén. Amikor Teleki Mihállyal, Apafi erdélyi fejedelem miniszterével érintkezésbe léptek, egy részük a Partiumba, az erdélyi határszélekre húzódott. Bihar megyében is gyakran tartózkodtak a bújdosók egyes csapatai. A császáriakkal folytatott harcaik nem jártak mindig eredménnyel és gyakran kitétték a jobbágyságot a császári zsoldosok pusztításainak. Még a labanc Barkóczi István is kénytelen volt megállapítani 1675-ben „most is nem kevés búsulásunk vagyon, mint, hogy Diószegre menvén, az ottan kvártélyozó és ellenünk csatázó katonáknak üldözésekre, ahol ott gyalog széjjel szakadozván, az német és magyar tisztek is gyalog ugrádozván, az szegénységnek sok károkat tettek“.² Itt találkozunk először Diószeg mezővárosával, mint a bújdosók egyik bihari támaszpontjával.

¹ *Bunyitay*: Nagyvárad a török foglalás korában. Budapest. 1892. 48. o.

² *Szilády*: Török-magyar kori államokmánytár. V. 321. o.

A bújosók 1678-ban az ifjú Thököly Imrét választották meg vezetőjüknek, aki harcukat az eddiginél sokkal hatásosabban és erélyesebben vezette. Bihar megye alatta is a kurucok fontos kiindulási pontját jelentette. Nem tudta azonban elkerülni, hogy a császáriak fosztogatósaikkal és prédálásaikkal a bihari jobbágyoknak súlyos károkat ne okozzanak. 1680-ban Thököly, aki maga is gyakran tartózkodott Bihar megyében és Diószegen is, utasította a császárhoz küldött követét, Vajda Lászlót, hogy tiltakozzék a császárnál katonáinak féktelen pusztításai és kegyetlenkedései miatt. Különösképpen nagy károkat okoztak a császáriak a debrecenieknek, akik akkor Bihar vármegyéhez tartoztak, továbbá a létaiaknak, diószegieknak, margittaiaknak, tehát azon helységeknek, melyek Thököly kurucainak fő támaszai voltak.³ „Többre menvén hűsz esztendő alatt lett ilyen hallatlan kártételek egy néhány százezer forintnál, annyira jutott birodalmunknak az ő felsége határi mellett lévő széle, hogy majd immár az szegénység az földet nem lakhatja, hegyeken, erdőkön, lappanganak az emberek, sok faluk, városok pusztán állanak”.⁴ Az elszegényedett lakosok a rájuk rótt sokféle terhet nem tudták fizetni, amivel magukra zúdították a földesurak és tiszttartók haragját. 1682-ben Diószegről a város állatállományának igen jelentős részét, 900 marhát, hajtotta el egy Horváth Ferenc nevű tiszttartónak a fia, mivel az 1675. évi pusztítás óta, tehát már hét éve, nem tudták Egyed pusztát pázsitbérét megfizetni.⁵

Thököly a bújosók élére állása után sikeresen vette fel a harcot a császári erőkkel. Lipót kénytelen volt bizonyos engedményekre és 1681-ben összehívta a soproni országgyűlést. Az országgyűlés által hozott törvények jó része azonban csak papíron maradt és nem jelentett változást Lipót politikájában. Thököly ezért a következő évben újból megindította a félbeszakadt hadműveleteket és Felsőmagyarországot Kassával együtt elfoglalta.

1683-ban a török Bécs ellen nagyszabású hadjáratra határozta el magát. Kara Musztafa nagyvezír bízott Bécs elfoglalásában, de terve kudarcra végződött és a török sereg addigi legnagyobb vereségét eredményezte. Bécs most már rászánta magát arra, hogy megkezdjék a török kiűzését. A török hatalom megrendülésével Thököly helyzete is nehezzé vált. 1685-ben már teljesen kiszorult Felsőmagyarországból és hadainak nagyrészevel Biharba húzódott vissza. Ekkor történt meg, hogy a váradi pasa magához hívatta Thökölyt és elfogatta. Ezzel Thököly ama koncepciója, hogy a török segítségével küzd a Habsburg uralom ellen, nagyrészt összeomlott. Elgondolása, hogy a török támaszt tud neki nyújtani a

³ Deák Farkas: Bújosók levéltára. Budapest. 1883. 279. o.

⁴ U. o. 280. o.

⁵ Szilády: I. m. VI. 233. o.

császáriak ellen, hibásnak bizonyult. Noha az ország függetlenségéért vívott harcát továbbra is folytatta, azelőtti tekintélyét nem tudta helyreállítani. Kénytelen volt teljes egészében a gyengülő török hatalomra támaszkodni és nem tudott önálló hatalomként fellépni.

Törökbarátsága súlyos áldozatokkal járt. A török csapatok az ország nagy részét megszállva tartották, becsapásaikat a szomszéd területekre még béke idején is folytatták és ezzel súlyos pusztításokat okoztak. Még baráti átvonulásuk alkalmával is nagy károkat vallott a lakosság. Törökbarát elképzelésének addig volt alapja, amíg megfelelő segítséget tudott kapni a függetlenségi harcokhoz. Ezidőtájt viszont már bebizonyosodott, hogy a török birodalom egyre inkább hanyatlik, katonai ereje gyengül és eljött az alkalom, hogy az országból kiűzzék. A kurucok tömegei Thököly elfogatása után elvesztették a törökben való bizalmukat. Ki akarták venni részüket a török elleni harcból, mert remélték, hogy „a két pogány“ közül legalább az egyikől megszabadulnak. Ezért nagyobb részük otthagya Thököly táborát és csatlakozott a császári csapatokhoz. Egyrészüik mint bújdosó továbbfolytatta a küzdelmet a császáriak ellen és még bízott abban, hogy a hadiszerezencse fordultával Thököly képes lesz eredményesen szembezállni Lipóttal. A török is belátta, hogy súlyos hibát követett el. Szabadon bocsájtotta Thökölyt, aki újra a kurucok élére állt. Azonban ezzel a lépésével már elkésett. 1635. október 24-én a császáriak kezére került Kassa, majd a többi város is megadta magát Munkács kivételével. Kassa eleste után csatlakozott a császáriakhoz Petneházi Dávid, a híres kuruc ezredes. December 9-én, Arad visszavételekor kitüntette magát, ezért 1636. január 24-én aránylánccal tüntették ki. 1686-ban Biharban is megkezdődött a küzdelem a török kiűzéséért. Elsősorban a fontos Szentjób várát vették ostrom alá. A vár mindössze néhány napi ostrom után. 1686. február 12-én megadta magát a császáriaknak, akik között harcolt Petneházi ezredes is. Később Petneházi Buda bevételének egyik hőse lett. 1637-ben Bihar vármegye már gyűlést tudott tartani Szentjób, innen követeket küldtek Pozsonyba, hogy főispánt kapjanak.⁶ 1686-ban a szintén Szentjób tartott közgyűlés pedig Buday Istvánt választotta meg első és Baranyi Mihályt második alispánnak.⁷ 1689-ben a császári csapatok körülrzárták Váradot és három évig ostromzár alatt tartották. A Várad alatti harcokban is résztvettek a volt kurucok. A törökök ezt a fontos várat igyekeztek minél tovább hatalmukban tartani, ezért kiutésekkel zavarták az ostromló csapatokat. 1689. június 3-án, az egyik kicsapás alkalmával esett el Tunyogi Sámuel, volt kuruc ezres kapitány. Az ostrom lassan haladt előre. A császáriak 1691-ben foglalták vissza a várost és végül súlyos harcok után, 1692. június 5-én a várat is hatalmukba ejtették.

⁶ *Bunyitay*: I. m. 54. o.

⁷ U. o. 58. o.

A vármegye területének azonban ismét jelentős részei pusztultak el a török kiűzése alatt. Az 1692. évi összeírás képet ad ezen pusztulás méreteiről. A hajdan fontos Székelyhíd mezővárosnak 35 telke közül csak 4 maradt lakott.⁸ Szentjób község, amely a vár mellett terült el, 1689-ben pusztult el és 16 telke maradt lakatlan.⁹ Egyedül az első járásban, ahol Diószeg volt a legnagyobb lakott helység, 54 falu állott üresen. Diószeg lakossága azonban a betelepedés révén megnövekedett. Ebben a mezővárosban 1692-ben 201 háztartást, 179 telket írtak össze, amelyek közül 30 nemesi volt. A török hódoltság alatt lakosai a dézsmától mentesek voltak, de beszállásalással tartoztak a földesuraknak, az erdélyi fejedelemnek. Parancsára 50 alattvalónak állandóan készen kellett állni a hadakozásra. A városnak termékeny szántóföldjei, nagy-kiterjedésű és jó szőlői voltak. Hozzá tartozott Bihar legnagyobb szőlőterülete, 2057 kapásnapszámnyi szőlővel, mely a megye szőlőinek közel harmadát tette ki. Diószeg határában három pusztán lévő helység fektült, ezeket legeltetésre használták. Úgy látszik, hogy a lakosok nagymértékben foglalkoztak dohánytermeléssel is, mert minden ház kertjében ültették.¹⁰ Az ebből szerzett jövedelem lehetővé tette a diószegieknak, hogy a kilencedet és robotot megváltsák, 1000 forintot fizettek a kilenced és a robot helyett, valamint a mészárszék és csapszék használata fejében. A kamara azonban 1692 után nem volt hajlandó elismerni az erdélyi fejedelmek idejében fennállott jogállapotokat.

A török nem akart belenyugodni a megye területéről történt kiűzésébe és Diószegtől Derecskéig égette a falvakat, 1693—94-ben ismét lecsapott a megye földjére, mely a portyázási területéhez tartozott. A török-tatár csapatokat a hírhedt Galga szultán, a tatár kán fia vezette. A tatárok felprédálták a Kúnságot és Bihar megye Berettyó folyása körüli részeit. Különösen súlyos károkat szenvedett nyolc bihari hajdúváros: Berettyóújfalu, Kaba, Sas, Derecske, Komádi, Sáránd, Bagos és Konyár. A hajdúvárosok lakóiból még évekkel később is több mint 5000 ember volt tatár rabságban. A berettyóújfalusi bíró és esküdtek tanúsága szerint a helységekből a tatárok 1500 embert elhurcoltak, a várost teljesen felégették, az egész állatállományt elhajtották. Derecskét teljesen felégették, 540 embert cipeltek rabságba. Az egész marhaállományból csak 6 darab maradt meg. Súlyosan érintette a tatárjárás a többi hajdúvárost is.¹¹ Szörnyű pusztításait jól érzékelteti Dányádi János siralmas éneke.

⁸ Mezősi Károly: Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében. Bpest, 1943. 48. o.

⁹ U. o. 38. o.

¹⁰ U. o. 31. o.

¹¹ A nyolc bihari hajdúváros felterjesztése a kamarához adóhalasztási ügyben, mellékelve a tatárpusztításról szóló tanuvallomások. Derecske, 1698. jan. 14. (A hegyaljai felkelés okmánytára. Kézirat.)

„Mert által költözvén Berettyó folyásán,
Nagy rablást tevének Újfalu határán,
Sőt e táján,
Minden helyek pusztán
Maradtanak miattok,
Rabolván.”¹²

A gyarmatosító császári uralom Biharban. A nép ellenállása

A tatár sarcolások utáni években sem nyílt alkalma a bihari jobbágyoknak és kismemeseknek, hogy az elpusztított falvakat benépesítsék és a sok szenvedés és nyomorgatás után az őket sújtó szegénységből kiemelkedjenek. A volt fejedelmi birtokokra, többek között Diószegre, a kamara tette rá a kezét. Először Heissler Donát császári tábornok,¹³ majd 1697-ben Gronsfeld, egy másik császári tábornok kapta meg.¹⁴ Ez a birtokadományozás teljes összhangban állt Bécs ama irányú törekvéseivel, hogy minél nagyobb területeket juttasson a magyar földből idegeneknek, császári katonáknak és tisztviselőknek.

1697-ben a hegyaljai jobbágyok felkelésben törtek ki az elviselhetetlen császári zsarnokság ellen. Bihar megyében is egyre több lett az olyan szökött katonák száma, akik megtámadták a császáriakat és híveiket. Harminc-negyvenen gyűltek össze egy csoportba és intéztek támadásokat, utána pedig a szomszéd megyékbe mentek át. Ezzel kivonták magukat Bihar megye fennhatósága alól, más megyékben pedig nem állt módjában a Bihar megyei tisztviselőknek velük szemben eljárni. Bihar megye tisztikara ezért a szomszéd megyékhez átiratot intézett, hogy közösen lépjenek fel a „tolvaj” katonák ellen.¹⁵ A hegyaljai felkelés június 30-án tört ki, utána Biharban is megnövekedett a bujdosó kurucok száma. Itt is a császári katonák mellett elsősorban a zsaroló kamarai tisztviselők, harmincadosok, provizorok és prefektusok ellen irányult a végsőkig elcsigázott nép elkeseredése. Bossányi Sándor margittai harmincados kénytelen volt jelenteni, hogy nem tud megmaradni helyén a vagabundusok miatt.¹⁶ A megye az augusztus 29-én Félégyhá-

¹² Magyar költészet Bocskaitól Rákócziig. Magyar klasszikusok Bp. 1953. 226. o.

¹³ Heissler Donát, az 1680-as évektől kezdve Magyarországon harcoló császári tábornok. 1690-ben Zernyestnél Thököly fogságába ejtette, később Zrínyi Ilonáért kicserélték. 1692-ben ő vette át Váradot a töröktől. 1696-ban a török ellen vívott harcban elesett.

¹⁴ Gronsfeld Bronkhorst-Johann Franz császári tábornok, majd altábornagy, egy vértés ezred tulajdonosa. A zentai csatában részt vett. A spanyol örökösödési háború kitörésekor Magyarországról a nyugati hadszíntérre helyezték át.

¹⁵ Bihar megye a szomszéd vármegyékhez a pocsjai közgyűlésről. 1697. május 30. (A hegyaljai felkelés okmánytára.)

¹⁶ Bossányi Sándor a kamarának. Margitta. 1697. augusztus 14. (A hegyaljai felkelés okmánytára.)

zán tartott gyűlésén hűségét fejezte ki Lipótnak, de ugyanakkor már a császárhú megyei tisztikar is kénytelen volt panaszkodni az egyre növekvő terhek és kihágások miatt. Felterjesztésében a megye tiltakozott az újabb 3000 köből gabona kivetése miatt. Arra hivatkozott, hogy az egész területét kiélték az ott állomásozó Páldeák és Pálffy-féle ezredek, a lakosoknak már semmiféle gabonájuk nem maradt. Sokan kénytelenek voltak elbújosni. A megye kérte, hogy legalább csökkentésük a kivetést 2000 köbölre.¹⁷ A megyei nemesség egyes tagjai még határozottabban kezdtek elfordulni a rájuk is csak romlást hozó Habsburg uralomtól. Püspöki Sámuel, bihari szolgabíró letartóztatta La Porta váradi császári parancsnok, mert Tokaji Ferenc, a hegyaljai felkelés egyik vezetője egyideig nála tartózkodott.¹⁸

A megye helyzeténél fogva legközvetlenebbül kötötte össze Felsőmagyarországot a török kézen lévő Temesvidékkel. Érthető, hogy a hegyaljai felkelés leverése után a menekülők egy része Biharnak vette útját, hogy innen menjen át török területre. A menekülőknek ez a csoportja Kismarján, Diószegen, Szalontán át vágott magának utat.¹⁹ A császáriak a felkelés bukása után növekvő figyelmet fordítottak Biharra. Az elnyomás még tovább fokozódott. Egyes prefektusok olyan hajmeresztő visszaéléseket követtek el, hogy még a kamara is kénytelen volt vizsgálatot indítani. Így indult meg a székelyhídi jobbágyság panaszára a vizsgálat prefektusuk, Tallmayr ellen. Tallmayr megtiltotta a székelyhídieknek még azt is, hogy egyáltalán felszántsák a földjeiket. Így akarta elérni, hogy a jobbágyság munkáját teljesen a saját hasznára vegye igénybe. Végül mégis megengedte a jobbágyföldök felszántását, de azzal a feltétellel, hogy az egész falu egy nap alatt végezze el a szántást. Ezt az intézkedést általánossá akarta tenni, ezért a következő alkalommal ismét az egy nap alatt történő szántást rendelte el. Varga István jobbágnak az ekéje összetörött, ezért nem tudta a szántást a többiekkel együtt egy nap alatt elvégezni. Erre Tallmayr kijelentette, hogy az első alkalommal a német katonáknak adatja az ökreit. Mikor pedig Varga István azt válaszolta, hogy a kamara Tallmayrt a lakosok védelmére és nem veszteré nevezte ki, a prefektus az öreg jobbágyot kalodába csukatta és csak a többiek könyörgésére engedte el. Azelőtt a székelyhídi lakosok sem kilencedet, sem tizedet nem fizettek, csak katonáskodtak, ezzel szemben Tallmayr súlyos taxával, fuvarozással, levélhordással terhelte őket. Sok székelyhídítől a felszántott földet is elvette, amint az megtörtént Perekí Balázs, Lakatos István, Dobos András, Simon István és Takács Mihály jobbágyokkal. Eljárásával még a Székelyhídon lete-

¹⁷ Bihar megye felterjesztése a kamarának. Felegyháza, 1697. aug. 29. (A hegyaljai felkelés okmánytára.)

¹⁸ La Porta a haditanácsnak, Bécs, Kriegsarchiv. 1697. Prot. Exp. F. 519/19. 192. o.

¹⁹ Benczédi László: A hegyaljai kuruc felkelés 1697-ben. 98. o.

lepülni akarókat is elriasztotta.²⁰ A Tallmayr elleni vizsgálatnak azonban nem lett eredménye és folytathatta visszaéléseit.

Tallmayrnak a csattanós választ a Bihar megyei bújdosók adták meg. Vékás kuruc hadnagy 1698. szeptember 25-én este 8 és 9 óra között csapatával megtámadta és súlyosan megsebesítette a kegyetlen prefektust. Az egyik hajdúja, Kolcsár Márton „tolvaj, tolvaj“ kiáltozással csapott lármát, mire a támadók azt felelték vissza: „nem tolvaj, ördögadta, hanem kuruc”. A falusiak a lármára a harangokat kezdték kongatni, erre a kurucok felgyújtották a házat, ahol a prefektus összezsarolt javait tartotta, majd eltávoztak.²¹

Nem Tallmayr volt az egyetlen kamarai tisztviselő, aki súlyos visszaéléseket követett el. Trencsényi Ferenc, a váradi harmincados hasonló módszerekkel működött. A kamarai harmincadosok és prefektusok ugyanis azt a szokást honosították meg, hogy azoktól a magánföldesúri jobbágyoktól is követelték a kamara számára is beszolgáltatni a dézsmát, akik azelőtt nem fizették azt. Trencsényi a dézsma nem fizetés címén 130 öregcsöbör bort és nyargalóba 70 magyar forintot vont rajtuk.²² A harmincadosok ezen eljárása nem elszigetelt, hanem általános jelenség volt. Mindez a gyarmatosító politika fokozását jelentette. Bihar megye a sok pusztítás ellenére még mindig kedvezőbb helyzetben volt, mint az alföldi megyék, amelyek még jobban megsínylelték az elmúlt időket. Ezért a kamara jó kizsákmányolási alapot látott a megye jobbágyságában. Úgy vélte, nem kell számolnia a megye lakosságának érzelmeivel, hiszen Váradon erős császári helyőrség állomásozott. Ugyanakkor ennek a helyőrségnek ellátása a bihari jobbágyokra nehezedett. Így tehát, mint az ország más területein, Biharban is összefonódott a császári katonai elnyomás a szepesi kamara által képviselt gazdasági kizsákmányolással. A császáriak a megyét, melyet a töröktől és a kurucoktól csak nemrégiben foglaltak vissza, új és jó vadászterületüknek tekintették, ahol még kevésbé kötik őket olyan meggondolások, mint a régi szokásjog, vagy bizonyosfokú óvatosság, legalább is a nemességgel szemben. Különösen a gazdaságilag legértékesebb rész, Diószeg és a megye északi

²⁰ Inquisitio contra dominum Tallmayr die 30. máj. 1698. peracta. (O. L. Kamarai levéltár. Repraesentationes, 1698.) Tallmayr üzemleiről még a biharmegyei jobbágyok egy keltezetlen és aláírásnélküli folyamodványa: „Ilyen jobbágy-ságot akar a nyakunkba vetni, mink azt fel nem válalhattuk, hanem minket az mirt ide hit, helyünket ültette, három esztendeig való szabadságra: egy dézsmára az oltan egy tallerra, de azt meg nem állotta, hanem minden képpen nyomorgat bennünket.“ (A hegyaljai felkelés okmánytára.)

²¹ 1700 július 28-án tett tanúvallomások. Püspöki Sámuel és Komáromi János szolgabírák által hitelesítve. (A hegyaljai felkelés okmánytára.)

²² Hagymafalusi, nádehteleki, bogdánzovárhegyi, kövesegyházi, cigánfalvai, tankafalvai, csulafalvai, szocsodi és tatárosi lakosok folyamodványa Csáky Istvánhoz. 1698. június 30. (O. L. Repraesentationes.) Erdekes a folyamodványának az a része, melyben a Csáknál lévő urbártumra hivatkoznak. Taxát, egészheyles ember ad egy tallért, félhelyes egy forintot, „minden esztendőben konyhára egy harmadfü tinót s egy sertést, azonkívül, akiknek vagyon ötvenhat, két-háromszáz juha is, köpüsméhel és sertésel, azokban többet egynél nem ad.“

része tűnt olyannak nekik, mint ahonnan magas összegeket tudnak kiszajtolni, minden kockázat nélkül. Diószegen Gronsfeld császári tábornok rendezkedett be, aki 1697-ben kapta meg a birtokot. Ottomány községet a kamara Bernát Jánosnak adta bérbe, de ennek halála után özvegyétől és fiaitól a szerződés lejárta előtt vissza akarta venni, noha a szántóföldeket és szőlőket ők művelték meg tetemes költséggel. Gronsfeld beleavatkozott a dologba és úgy tüntette fel magát, mint az özvegynek és az árváknak pártfogóját, ugyanakkor azonban kinyilvánította, hogy a birtok tulajdonképpen őt illeti meg, mert Diószeghez tartozott.²³ Gronsfeld a pocsaji határ gabonáját is lefoglaltatta kilenczd fejében, azon a címen, hogy Diószeghez tartozik és Erős Gábor váradi provizor csak akkor tiltakozott, amikor a kamarai föld 40 debreceni köbőlől álló gabonáját is a maga számára akarta learattatni.

A császáriak állandóan nagyobb létszámú katonaságot tartottak Biharban, részben azért, hogy az esetleges török becsapások ellen védekezhessenek, főleg azonban a lakosság fékentartására. Még súlyosabb terhet jelentettek az átvonuló császári ezredek, amelyek Felsőmagyarországról Erdélybe és viszont, a megye területén mentek keresztül. A megyében tanyázó vagy átvonuló császári soldatesca felélte a jobbágy-ság minden élelmiszer és takarmány készletét. 1698. őszén a Neuberg-ezred hét százada érkezett Váradra. Ez alkalommal Weinacht váradi provizor utasította Tallmayrt a katonák elszállásolására szükséges barakok építésére és arra, hogy vetesse elő a székelyhídieknek 12 ekéjét, amit túlságos „elnézése” miatt tudtak elrejteni.²⁴ A székelyhídiek tehát passzív rezisztenciával ilyen módon igyekeztek magukat a kamarai robotmunka alól kivonni.

A bihari helyzetet maga a vármegye tárta fel: „amely quantumot, noha erőnk felett volt, beszolgáltattunk, azt sokkal súlyosabb terhek követték. Újabbán 11 ezred vonult keresztül a megyén, és így annyira kimerült a megye hogy sokan puszta kézzel máshová kényszerültek és kényszerülnek vándorolni. A szálláskeresők válogatás nélkül mennek be a falvakba, ott 2—3 napig időznek. Egy-egy házba 20—30 ember megy be, ezeket gazdjuk elhagyják. Ott kedvük szerint rendelkezhetnek a szénával, takarmánnyal és kenyérrrel és így teljesen kiürítik. A szegény nép maga sem tudja, hogy legyen képes kifizetni a portiókat, avagy élelmezni a beszállásoltakat.”²⁵

Biharban voltak hajdúvárosok is. Bocskai hajdúinak nagy része ugyanis a megye területén telepedett meg. Jogaikat az 1626. évi erdélyi országgyűlés erősítette meg és névszerint felsorolta Szalonta, Ürögd,

²³ Gronsfeld a kamarához. 1698. július 12. (O. L. Repraesentationes) és Bernáth István árvái a kamarához. 1698. július 26. (U. o.)

²⁵ Bihar megye a kamarához. Az 1698. december 18-i szentimrei közgyűlésről. (O. L. Repraesentationes).

²⁴ Weinacht a kamarához 1699. szeptember 16. (O. L. Repraesentationes).

Szentmárton, Tamási, Harsány, Körösszeg, Komádi, Vekerd, Sas, Régeny, Félegyháza, Bagamér, Mikepércs, Bagos Konyár, Derecske, Berettyóújfalu, Kaba, Sáránd, Tépe városokat, összesen huszat.²⁶ 1692-ben a 20 hajdúváros közül már csak 9 volt lakott. Az elpusztult városokból a hajdú lakosok egy része másik hajdúvárosba tudott költözni. Egyik-másik hajdúváros, mint például Szalonta, benépesült a török uralom alóli felszabadulás utáni és a Rákóczi szabadságharc kitörése közti időben. A császári hatóságok igyekeztek e hajdúvárosi kiváltságokat is megszüntetni. Derecske, Újfalu, Sáránd, Bagos hajdúvárosok sikra szállottak ugyan jogaikért, de bécsi körökben az a vélemény alakult ki, hogy a hajdúvárosok szabadságjogaikat a „törvénytelen“ erdélyi fejedelmek idején szereztek, azért, mert harcoltak a fenséges császári ház ellen.²⁷ 1700-ban a kamara elrendelte a hajdúvárosok összeírását és addig élvezett és jogaira vonatkozóan kimondta: „ez az alap és privilégium azonban az új viszonyok között semmiképpen sem állhat helyt, és hagyható érvényben, a hajdúvárosok tehát császár ő felsége javára ismét gyakorlatilag lefoglalandók és mind a tized megadására, mind más uradalmi járandóságok, tagság megfizetésére a többi alattvalók módjára kötelezettek.“²⁸ Ezekután 1701 február 3-án kelt rendelettel elrendelték a hajdúvárosi birtokok lefoglalását. 1702-ben a kamara a fiskális birtoknak tekintett hajdúvárosokat Eszterházy Pál nádornak adományozta fizetése fejében. 90.000 forint ellenértékében. 1703-ban pedig még további falvakat és pusztákat adott át neki, így Bogyoszlóházát, Begécsét, Atyást, Kismarját, Nagymarját, Mezőgyánt, Ugrát, Madarászt, Homorogot, Csepát, Radványt, Somlost. 1703-ban, a szabadságharc megindulásának évében, a vármegye egész nyugati része a Habsburgokat hűségesen kiszolgáló nádor birtokában volt.

A kamara 1692 után a megye területén érvényesítette a Neoaquistica Commisiot, amelynek értelmében csak azoknak a nemeseknek adták vissza birtokaikat, akik jogukat okmánnyal igazolni tudták. Így azután, mivel sok nemes család okmányai elvesztése miatt ezt nem tudta igazolni, birtokai a fiskusra szálltak. Ilymódon a fiskus lett Bihar megye legnagyobb részének földesura. A különféle birtokelkobzások is növelték a kamarai földterületet. A Thököly-felkelésben résztvett Zólyomi Miklós 14 faluját, valamint Veér Mihály, Bocskai István és Rhédey Ferenc volt erdélyi fejedelem birtokait a kincstár javára lefoglalták. A kamara megkezdte a hatalmas terület egyes részeinek eladását, hogy minél előbb pénzre tegyen szert. Így 15.000 forintért eladta a Zólyomi-féle javakat, 14 falut Csáky Lászlónak, de néhány év múlva már újból eladományozta. Ez arra mutat, hogy egyes területek vételárát a kamara többször is felvehette. Gondosan ügyelt viszont a császári kormány

²⁶ Győrffy István: A hajdúk eredete. Magyar nép, magyar föld. 142. o.

²⁷ Oppenstein a kamarához 1698. március 10. (O. L. Repraesentationes).

²⁸ Mezősi: i. m. 220. o.

arra, hogy a váradi püspökség és káptalan visszakapja összes birtokait. Több mint száz falu került ismét a váradi püspök hatalma alá. A megyében voltak nemesi városok is, mint Gáborján és Beregböszörmény, Ezeknek a kiváltságaikra sem volt a kamara tekintettel.²⁹

A szerb betelepülés a török kiűzése utáni időben megnövekedett. 1690-ben, mikor a törökök a Balkánról kiszorították a császáriakat. Csernojevics Arzén pátriárka alatt 40.000 szerb család költözött Magyarországra. Biharban Várad visszafoglalása után a város Olaszi nevű részében telepedtek le a szerbek. Olaszinak Lipót már 1691 december 4-én kiváltságlevelet adott, tehát akkor, midőn a várban még törökök tartózkodtak. 1701-ben Bécs több évi előkészület után megszervezte a szerb, vagy korabeli elnevezéssel rác határőrséget, ugyanakkor a magyar végvári katonákat véglegesen elbocsátotta, csupán a győri és komáromi magyar őrséget hagyták meg további intézkedésig. A szerb határőröket nagy kiváltságokkal látták el. Kivették őket a megyék fenntartósága alól külön szerb hivatalnokokat állítottak az élükre, akiket királybíróknak neveztek és mindenképpen azon igyekeztek, hogy megfelelő, a magyarok ellen jól felhasználható katonanyagot nyerjenek bennük. Jelentős mennyiségű földet is kaptak. Egy közgyalogos 18, egy lovas 24 holdat kapott, a kapitányok 192, a főkapitánynak már 384 hold jutott. Ezenkívül még külön kaptak rétet is. A földosztást a szerb katonáknak a megyék ellenállásával nem törődve, Bécs 1703 tavaszáig folytatta. Így a császáriaknak sikerült a szerbekben jelentős katonai erőt nyerni, hiszen Herdegg kamarai prefektus 1702. augusztus 10-i jelentésében a Tisza és Maros mentén a fegyvertfogható szerbek számát a bolgárokkal együtt 8.000 főre becsülte.³⁰

A hegyaljai felkelést követő években Bécs méginkább hozzálátott minden esetleges ellenállás elfojtásához. 1698-ban a nemesektől és jobbagyoktól beszédette a fegyvereket, 1701-ben elrendelte 22 vár lerombolását azért, mert félt, hogy ezek kuruc támaszpontokká lesznek. Az országnak továbbra is nagy létszámú, mintegy 44.000 császári katonát kellett eltartania. Új adónemet vetettek ki a dohánymonopólium formájában. A Jászságot elzalogosították a német lovagrendnek. Mindezek csak lépcsői, de egyre inkább emelkedő lépcsői voltak Bécs elnyomó rendszerének. Biharban ezidőtájt tették földesúrrá Bécs hú támaszait, Eszterházy Pál nádort, Bánffy György erdélyi gubernátort, Tököli szerb határőrségi kapitányt. 1700-ban kitört a spanyol örökösödési háború. A Habsburgoknak nyugatra kellett szállítani hadseregük nagy részét. Mindez némi könnyítést jelentett volna az országnak, ha fokozódó veszteségek pótlására nem rendelték volna el 1702 október 8-án 8 lovas és 4 gyalogezred fölállítását. Ennek az is volt a célja, hogy a „rebellis”

²⁹ U. o. 213. o.

³⁰ Takáts Sándor: Kísérletek a magyar haderő felosztására. Századok, 1904. 341. o.

elemeket eltávolítsák az országból és a magyar katona nyugaton vérezen a számára teljesen idegen érdekekért. Ugyanakkor otthon a császári zsoldosok tovább folytathatták fosztogatásaikat és Bécs remélte, hogy még zavartalanabban hajthatja végre gyarmatosítási terveit. Valóban, a helyzet tarthatatlanná vált az ország lakossága számára és még a Bécshez hű nádor is sokalta a féktelen elnyomás eme rendszerét, éppen azért, mert tudta, hogy ez felkeléshez vezet.

A szervezkedés Bécs igájának lerázására már évek óta folyt. A kezdeményezést a jobbágyok, valamint a privilégiumaiktól megfosztott rétegek és a kismesek ragadták magukhoz. A szegénylegények, a vagabundusok száma a hegyaljai felkelés leverése után sem csökkent. A császári ezredekben erőszakkal besorozott jobbágyokból sokan megszöktek és a bújdosók számát növelték. Biharban, ahol a Páldeák és Pálffy ezredek tartózkodtak, az ezen ezredektől megszököttek alkották a vagabundusok jelentős részét. Csatlakoztak hozzájuk az elbocsátott végvári katonák és a házukból porció nemfizetés miatt katonai executióval kiűzött jobbágyok is. A szegénylegények titkon gyűléseket tartottak és csak az alkalomra vártak, hogy lecsaphassanak a császáriakra. Gyűléstük kiterjedt a megyét kormányzó nemességre is, mert ennek egy része császári szolgálatban is állt, és harmincadosi vagy provizori minőségben a kamara érdekeit képviselte. Így például Erős Gábor szatmármezei nemes váradí provizor volt. Torday Ferenc, bihari másodalispán pedig a derecskei harmincadosi hivatalt is betöltötte. A kamara elnyomó rendszere azonban a nemesség jelentős részét is érintette, elsősorban a taxás nemességet, de a középbirtokos nemességet is. Az utóbbi igen bántotta a Neoacquistica Commissio működése, amely birtoka jelentős részétől fosztotta meg, továbbá az, hogy a kamarai hivatalnokok velük szemben is önkényesen léptek fel. Komáromy János nemes, székelyhídi postamester, kénytelen volt panasszal fordulni a kamarához, hogy Tallmayr prefektusnak „rancor”-ja van rá, ezért sertéseit kiverette a legelőről, két napig visszatartotta, más alkalommal 12 forint fizetését követelte tőle. Jellemző, hogy ugyanaz a Komáromy megyei esküdként résztvett abban a nyomozásban, amely a Tallmayr prefektus ellen 1698-ban elkövetett támadás részleteit derítette föl. Ez mutatja a nemesség ezen rétegének kettős arculatát. Egyrészt érdekeik szembeállították a gyarmatosító rendszerrel és annak hivatalnokaival, másrészt épp erre a rendszerre igyekeztek támaszkodni a jobbágyok és szegénylegények ellen.

A népi kuruc mozgalom éveken át tartó szervezkedése meghozta gyümölcsseit. A szabadságharcnak már csak alkalmas vezetőre volt szüksége, hogy meginduljon és ezt megtalálta II. Rákóczi Ferenc személyében. Rákócziban már a hegyaljai felkelés idején a szabadságharc vezetőjét látták a tömegek, akkor azonban nem vállalta a hegyaljai kurucok által felkínált szövetséget. Nem volt tisztában a felkelés céljával és an-

nak kitörése váratlanul érte, ezért Bécsbe igyekezett, hogy magát minden gyanútól tisztázza. Ő maga így ír erről: „Minden percnyi késedelem hosszúnak tűnt fel, mert a felkelésben, a forradalomban tapasztalatlan lévén, nem akartam, hogy elfogjanak és őrizkednem is kellett, hogy a bécsi udvarnak ellenem támadható gyanúit okosan és óvatos cselekvéssel magamról elhárítsam.“³¹ A hegyaljai felkelés tapasztalatai és Bercsényi meggyőző szavai rádöbentették arra, hogy hol a helye. Egyre inkább átlátta, hogy Bécs zsarnoksága nem kíméli sem őt, sem a jobbágyait és hogy eleve elhatározták mind az ő tönkretételét, mind az ország lakosságának kifosztását és nyomorba döntését. „A telelő német katonaság tönkretette nyomorult jobbágyaimat távollétem alatt és panaszaik igen szomorítottak, ha közöttük voltam,“ — írta önéletrajzában.³²

Határozott szándék azonban nem bontakozott ki benne, 1701-ben történt elfogatása, majd Lengyelországba való menekülése után sem. A segítséget a szabadságharc megindításához sokáig külföldről, elsősorban XIV. Lajos francia királytól várta. A bújdosók követségei, amelyek 1702-től keresték fel, meggyőzték arról, hogy a népre kell támaszkodni, ha az ország szabadságát ki akarja vívni. 1703. május 6-án kibocsátotta a breznai pátentst, amely „az Isten és Törvényünk ellen képtelenül hatalmaskodó, zaklató, Portioztato, Adoztato, Nemessi szabadságunkat hatalmasson foglalo s fogyató, bezűlletűnköt tapodó, sönkat, kenyerűnket el vevő, életűnkön uralkodó s. kegjetlenkedő birodalom ellen“ fegverfogásra szólítja föl a nemzetet és bejelenti, hogy ő maga veszi kezébe a szabadságharc vezetését.³³ A pátens kibocsátása után Esze Tamásék kibontották a szabadságharc zászlaját. Június 7-én Dolhánál történt vereségük után végre Rákóczi személyesen vette kézbe az irányítást, valamivel hamarább, mint tervezte. Június 14-én átlépte a határt. Ideiglenesen ő is kudarcot vallott, de csapatainak első szervezése után már a siker reményében indulhatott ismét útnak. Július 7-én másodszor is elindult és 14-én kiért a síkságra. Július 18-án Naménynál kelt át a Tiszán. A tiszai átkelést követő nap történt meg a leszámolás a császáriakkal a biharmegyei Diószegen.

A diószegi népfelkelés és szervezői

A július 19-i diószegi népfelkelés szervezői Bóné András és Gödény Pál voltak. Nemsokára csatlakozott hozzájuk Koss Mihály, a szentjóni helyőrség kapitánya. Bóné András végvári katona volt, majd Thököly

³¹ II. Rákóczi Ferenc Önéletrajza. Domján Elek fordítása. Miskolc, 1903. 58. o.

³² U. o. 71. o.

³³ Esze Tamás: II. Rákóczi Ferenc breznai kiáltványa. Századok, 1954. 314—315. o.

kapitánya, 1685-ben csapatával Vállajon és más bihari községekben állomásozott. Ezidőtájt Thököly már csak hada töredékeivel rendelkezett. Bónénak is mindössze 10 tized, azaz egy századnak megfelelő erő volt a keze alatt. Thököly elfogatása után Bóné valószínűleg a török elleni harcokban vett részt, majd Diószegen telepedett le. Az 1692-es összeírás már a diószegi szőlőbirtokosok között emlegeti Bónét, aki 20 kapásszőlőt birt és Gödényt, aki 6 kapásszőlővel rendelkezett. Gödény Pálról megemlékezik a Várad ostrománál elesett Tesla Mihályról szóló halotti ének is.

*„Kedves Gödény Pálom, aki voltál nékem
Sokszor a pogányon szerencsés vélem,
Mint ráró jobbkarom mellett segítségem.”³⁴*

1698-ban, mikor Bánffi György erdélyi gubernátor a pocsjai jószágot megszerezte, Gödényt helyezte oda tiszttartónak,³⁵ aki a diószegieknak akarta árendába adni Pocsajt.³⁶ Ez a törekvés nyilvánvalóan meghiúsult, hiszen a diószegi jobbágyok munkáját a pocsjai terület megművelésénél amúgyis igénybevették.

A bihari kurucmozgalom harmadik szervezőjének, Koss Mihálynak változatos és hányatott élete volt. Először 1680-ban tűnt fel, mint a bősziörményi magyar hadak hadnagya, Nagyszegi Gábor kapitány mellett.³⁷ A bősziörményi labancok élén portyázásokat hajtott végre a kurucérmű Debrecen ellen. Igyekezete főleg a debreceniek állatállományának megdézsmálására irányult.³⁸ 1688-ban mint gyalogos kapitányt említik, továbbra is a kurucok elleni harcokban vett részt és Belényes, valamint Debrecen felé portyázott.³⁹ 1689-ben mint szentjóni kapitányról emlékszik meg róla a váradi ostromnál elesett Tunyogi Sámuel volt kuruc ezredesről szerzett szép ének.

³⁴ Történelmi Tár, 1879. 381. o.

³⁵ Szentgyörgyi József csesdi udvarbíró Simon Petrus Glaser pocsjai postamesterhez, 1698. június 20. (O. L. Repraesentationes).

³⁶ Glaser Simon Petrus pocsjai postamester Benkovic váradi püspökhöz 1698. június 28. (O. L. Repraesentationes.)

³⁷ Nagyszegi Gábor régi császári zsoldban álló katonatiszt volt. Lipót 1674. április 3-án a felkelők javaiból adományozott neki. (O. Sz. K. Thaly gyűjtemény. Fol. Hung. 1339/1. 11–12. old.) 1678-tól volt bősziörményi kapitány. Koss Mihály később így emlékszik meg róla: „Nagyszegi Gábor uram mind az aszszonnyal ő kegyelmével együtt, Bősziörményben laktomban nagy jó kapitányom. kapitánynem voltanak.” (M. H. H. S. XXXV. Czegei Vass György Naplója. 387. o.)

³⁸ Történelmi Tár, 1909. Csűrös: A debreceni diárium. A diárium egykorú írója nem mulasztja el az esetek ismertetésénél mindig hozzátenni, „Koss Mihók is jelen volt”, „Koss Mihók volt ez fő az dologban”. 540, 542. o.

³⁹ Olasz Ferenc Apafinak. 1688. február 25. Szilády: I. m. VII. 290. o.

„Tenéked is kedves kapitány társam
Vég Szentjőbban, Koss Mihály komámuram
Jót kívánok, hogy az harizban én hadam
Gondot tartál, oltalmaztál, mint Uram.“⁴⁰

Koss Mihály 1693-ban már Thököly kurucjai között volt, mint ezeres kapitány.⁴¹ Thököly bizalmi emberei közé tartozott, de a kurucságban egyáltalán nem volt állhatatos. Néhány hónappal később a császáriak elfogták.⁴² Thököly és hívei azt gyanították, hogy szánt-szándékkal fogatta el magát. Ez után néhány évre eltűnik szemünk elől. Mikor 1703-ban felbukkan, ismét a szentjőbi vár élén találjuk.

A diószegi népfelkelés előkészítésének a részleteit teljes egészében nem ismerjük, de tudjuk, hogy a tiszaháti felkelés idején Biharban is gyülekeztek a kurucok.⁴³ A felkelés előkészítésében és megszervezésében a legnagyobb érdem Bóné Andrásnak, a régi tapasztalt katonának jutott, aki magasabbfokú ismereteket is elsajátított. Mikor Rákóczi csapataival átlépte a határt, ő már a Beszkidekben volt és onnan küldte vissza a fejedelem Diószegre, hogy szervezze meg a népfelkelést és gyűjtsön katonákat a szabadságharcnak a bihari falvak lakóiból.⁴⁴

Bóné Andrásnak és az első kurucoknak a Beszkidekről Diószegre érkezéséről több későbbi folyamodvány szól. „Mikor kapitány Uram, úgymint Bóné András leérkezett Diószegre, akkor mi is vallásunk mellett Kegyelmes Fejedelmünk mellett megindultunk.“ — írták Kovács Ferenc és Megyeri Ferenc diószegi hadnagyok a fejedelemmnek.⁴⁵ Tibor István katona özvegye így írta le meghalt férjének működését: „Mivel miolta az Úr Isten romlott nemzetünk eltapodtatott szabadságának helyben állítására felindította, az én szegény uram is Beszkéd alá fölmenvin, onnét mindjárt bizonyos dolgokirt Diószeg felé expediáltatott, holott is

⁴⁰ Történelmi Tár, 1879. 375. o.

⁴¹ M. H. H. S. XV. 143. o.

⁴² Thököly Sándor Gáspárnak 1694. január 7. „Az ellenség postáinkat két ízben is felvervén, az leveleket is elnyerték; első úttal az Gyulára és Tömös-várra szóló levelekkel Koss Mihályt is elfogták és Lugosról Veteránihoz vitték.“ (M. H. H. S. XXXI. Késmárki Thököly Imre naplója 1693—94. évekből. Budapest, 1896. 88. o.)

⁴³ Nordermann diószegi prefektus Károlynak 1703. június 5. Károlyi Oklevéltár. V. Bp. 1897. 9. old. „Az mely tolvajok felől irtam vala Nagyságodnak, hogy a Derecskére beütöttek volt, azok ekkori menésekben a Bárknál találván debreczeni nótáriust Pósalaki János uramat megfosztották és keményen megvertek.“ Érdekes, hogy mennyire gyűlölt személy volt, a kuruc szegénylegények előtt még később is Pósalaki L. erre nézve K. O. V. 159—160. old. ahol Pósalaki Pikó Demeter és Török Péter általi megkínztatását panaszolja.

⁴⁴ Bóné András teljesen bírta a szegénylegények bizalmát. A szegénylegények éneke szerint.

„Egy szegénylegény volt az Esze Tamás
Magát megvonó jó Bóné András.“

Diószegen, ahol lakott, nem volt nemesi telke. Biztosan a személyükben nemesek főzé tartozott.

⁴⁵ Kuruc katonák és házuk népe folyamodványai Rákóczihoz. (Sajtó alatt.) (Továbbiakban: Folyamodványok.)

reábízott dolgokban híven fáradozván, azok időktől fogva vékon tehetősége magát haza szolgálattjában foglalta.⁴⁶

Ezekből a folyamodványokból kiviláglik a diószegi népfelkelés szervezésének menete. Bóné bihari jobbágyokkal ment a határra a fejedelem elé, ott várta meg, amíg a kurucok megerősödnek, és azután tiszaháti, beregi és ugoccai szegénylegényekkel együtt tért vissza Diószegre. Itt július 19-én, a tiszaháti átkelés másnapján történt meg a leszámolás az elnyomó császáriakkal. Gödény Pál nem volt a határon, hanem Diószegen maradt és az ő házánál gyűltek össze a felkelők. Bóné kihirdette a breznai pátenst és fegyverbe szólította a lakosokat. A lakosok valóban fegyvert fogtak és a felkelés eredményeként levágták a zsaroló Norderman prefektust és elvették tőle a diószegiektől különféle címeiken beszedett hatalmas összeget, 6—8.000 forintot. „Diószegyet Gronczfeldtől hasonlójúl foglalta el. Német praefectusát levágták és találtak nálla 8 ezer forintot és bort igen sokat... Bóné András nevű hadnagy, amelyet Kegyelmed ismert. Diószegen telepedett le, volt, vitt közibe legalább ezer embert.”⁴⁷ Egykorú ének is megemlékezik a diószegi eseményekről. Sorraiból sugárik a sanyargató császári tábornok és prefektusa elleni gyűlölet.⁴⁸

*„Diószeg is kérdi az urát,
Hol vett annyi számú polturát?
A quantumról adion számot,
Mert nem hagynak többé vámot
Vennie s ennie,*

*A láda kolcsát elvesztette
Mert Bóné már megijesztette
Testin estek nagy mély sebek
Vérét nyalják vizslák s ebek.
Mondja Fort, hol Laport?”*

A diószegi népfelkelésben résztvettek a szomszéd falvak és mezővárosok lakosai, erre azonban csak szórványos adatok vannak. A szentimreiek ott voltak a császáriakkal való leszámolásnál. „Mivel első tá-

⁴⁶ Folyamodványok. A fejedelem válasza 1705. december 22-én kelt.

⁴⁷ Csáki István Barkóczinak 1703. július 29-én. Th. gy. Fol. Hung. 1389/2. 146. old. Több más egykori levélben is: „General Gronczfeld uralom diószegi kastélyát felverték és az mely jókat ott találtak elpraedálták.” (Dul Mihály kohárnyak. 1703. július 29. O. Sz. K. Th. gy. Fol. Hung. 1398/2. 148. old. „Diószegen lévő német tiszteket lecsabdosták és Diószegen is beszállottak, valami Bóné András nevű passusával járnak, az ki is commendójuk.” (Ordódy György levele 1703. július 22. Th. gy. Fol. Hung. 1389/2. 143. o.)

⁴⁸ Magyarország Erdély hallj új hírt. (Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból. I/2. 1060. o.) A Nordermann által várt La Porta váradi parancsnok ezidőtájt már nem élt.

madásunkban elsőbbek, amint Kegyelmes Urunk tudhatja is, másoknál voltak.⁴⁹ A diószegi események hírére a változékony hajlamú Koss Mihály, mint szentjóni kapitány, a vár helyőrségével a kurucokhoz csatlakozott. Elhatározásának okait nem ismerjük. Minden esetre nagymértékben elősegítette az a tény, hogy a fiskus a szentjóni katonáknak adott egyes kiváltságokat fokozatosan felszámolta.⁵⁰ A császáriak hátában ki-robbant népfelkelés fontos mozzanatként illeszkedett be a fejedelem terveibe. Ha Bihar császári kézben marad, a váradi helyőrség a Marosmenti szerb határőrséggel karöltve állandó oldaltámadásokkal fenyegetheti a Tisza felé előretörő kuruc csapatokat. Fontos volt az is, hogy a bihari jobbágyokból minél előbb ezredeket szervezzenek, ezért Bóné a népfelkelés után otthon maradt Diószegen és innen irányította a szervezést.⁵¹ A megyei nemesség egy része is csatlakozott július végére a szabadságharchoz. Buday István alispán is elment a kuruc táborba, ahol udvari kapitánnyá nevezték ki. Itt azonban nem sokáig töltötte be ezt a hivatalt, mert nem sokkal később már neki is volt ezrede. Ekkor csatlakozott Torday Ferenc, aki nemsokára nagylétszámú, teljesen bihariakból álló ezreddel rendelkezett.⁵²

Torday csatlakozása azonban nem volt egészen őszinte és nem hasonlítható Bóné és Gödény kurucságához. Torday a nemesség azon részéhez tartozott, amely lényegében egyetértett a császári uralommal, ha az biztosította a jobbágyok kizsákmányolását. Már 1692-ben szolgabíró volt és ezt a hivatalt éveken át folytatta, közben 1694—98. között a másodalispáni széket is betöltötte. Később Derecskén telepedett le és harmincadosságot is vállalt.⁵³ Hadvezetése hozzá nem értése miatt már elejétől kezdve tele volt hibákkal és végül is katasztrófába torkolodott. A bihariak, noha hivatalbeli éveiből jól ismerték, kezdetben hozzá is bizalommal csatlakoztak. Augusztusban már másfélezer embere volt. A fejedelem megbízásából a Tisza vonalán tartózkodott és a Tiszapolgár—Ónod szakaszon hatolt előre ezredével. A Tiszántúl ezidőtájt már nagyszámban feltűnő szerbekkel harcolt. Eredményeket is mutatott fel, de az ezredből sokan elesetek. Egyedül Debrecenbe 12 szekér sebesültet szállítottak Torday katonái közül.⁵⁴

⁴⁹ Eölyüs János és Gödény Pál kapitányok ajánlása a szentimreieknek a fejedelemhez intézett folyamodványához. 1705. április 27. (Folyamodványok.)

⁵⁰ Weinacht váradi provisor a kamarához 1698. október 16. „Mivel Szent Jónak a mentessége már megszűnik, hogy végül is mit tegyek a felséges kamarai tanácstól várok utasítást. Ugy vélem, hogy mindazokat, akiknek bár mely csekély földjük van taxa fizetésre kell kötelezni.“ (O. L. Repraesentationes 1698. és Borovszky: Bihar-vármegye monográfiája. 612. o.)

⁵¹ Július 22-én a szentmiklósiaknak adott protekcionalisában már főkapitánynak, tehát ezredesnek írja magát. Th. gy. Föl. Hung. 1389/2. 142. o.

⁵² Extractus litterarum 29. július datarum. Th. gy. Föl. Hung. 1389/2. 150. o.

⁵³ Szolgálatalért a hencidai Zólyomi féle fiskális portiót kéri a kamarától. (O. L. Repraesentationes 1698. február 3.)

⁵⁴ Dul Mihály Kohárynak 1703. augusztus 15. Th. gy. Föl. Hung. 1389/2. 171. o.

Harcok Várad körül és az ostromzár kezdete

Bóné, mialatt ezrede szervezésével foglalkozott, hibát követett el. Nem biztosította csapatait a váradi császári helyőrség, valamint a belényesi és aradi szerb határőrök támadása ellen. Július 30-án Várad külvárosánál, Olaszinál táborozott. Kis Balázs öreg, sok ütközetben résztvett, akkor nyugállományban lévő szerb ezredes volt az olasz szerbek parancsnoka, aki néhány évvel előbb a belényesi helyőrség élén állt és súlyos visszaéléseket követett el, ezért a bihari jobbagyok gyűlöltek.⁵⁵ Katonái a jobbagyságot állandóan zaklatták állatállománya jelentős részét elhajtották. Azonban ez esetben is, mikor a jobbagyok panaszi emeltek Kiss Balázs és katonái féktelen magaviselete ellen, a kamara napirendre tért e fölött, anélkül, hogy Kiss Balásznak bárminemű bántódása lett volna. Kiss Balázs most összegyűjtötte olasz csapatait, csatlakozott hozzá Popovics Tekeliya, vagy ahogy magát nevezte, Tököli⁵⁶ szerb határőrségi kapitány, aki a szegedi és aradi szerb csapatokat gyűjtötte maga mellé. Ezidőtájt már a kurucok is jelentős erőkkel rendelkeztek. A lovasságuk 4.000 gyalogságuk 3.000 emberből állott.⁵⁷ Ezek azonban nem voltak összpontosítva, hanem nagyobb részük Kálló vára alatt időzött, melyet a fejedelem ostrom alá vett. Itt nagyon kintuntették magukat a diószegiek, akik fejszecsapásokkal döngették a vár kapuját. Kálló vára július 29-én adta meg magát, ez alkalommal a kurucok 11 ágyút is zsákmányoltak. Bónénak Olaszinál tehát nem állhatott rendelkezésére az egész bihari kuruc erő. Július 30-án támadásra készült Olasz ellen, mindössze 1000 emberrel. Böck őrnagy, a váradi császári helyőrség helyettes parancsnoka Tökölinek adott utasítást, hogy vegye fel a harcot a kurucokkal és szerb csapatait németekkel erősítette meg. Tökölinek a meglepetést kihasználva, sikerült Bóné katonáit a Körös és Párizs mocsaras ingoványaiba szorítani, ahonnan kikászálódni nem tud-

⁵⁵ Kiss Balázs hosszú évtizedeket töltött császári szolgálatban. A kurucok egy ízben elfogták, és ki akarták végezni, de megmenekült. Bécs ostroma idején a körülzárt Szatmárból ő ment Bécsbe, hogy a katonaság számára az elmaradt zsoldot kérje. Sikerült szerencsésen visszatérni, ezért I. Lipót ezüsterleggel tüntette ki. A török elleni harcokban tevékenyen résztvett. Lippa ostrománál első volt, aki a várba jutott. Később ezredet szervezett, de ezzel sok baja volt, úgy hogy csakhamar feloszlatta, 1699-ben ment nyugdíjba évi 600 forinttal. (Takáts Sándor: Kiséretek a magyar haderők feloszlására. Századok 1904. 128. o.) Visszaéléseire Lusánszky Márton Ferenc belényesi provisor levelei vetnek fényt: „Jelenti (t. i. a provisor), hogy Kiss Balázs katonáinak nagy visszaélései miatt mint magának, mint a jobbagyoknak lehetetlen az ott tartózkodásuk.” „Ha Kiss Balázs katonái a sokféle visszaélések miatt másfajta parancsot nem kapnak, vagy másképpen nem mozdítják el őket, öfelsege jövedelme és haszna csökkenést szenved egyetlen ember sem maradhat meg azokon a helyeken.” (Extractus Litterarum Martini Francisci Lusánczky... de dato 25 et 29 juli 1 Augusti 1692 Bellényesino exaratarum. O. L. Repraesentationes, 1693.)

⁵⁶ Lipót „érdemeiért” 1706. március 16-án családjával együtt megneemesítette. Illési—Petkó: Királyi könyvek 173. o. Életét lásd: Márki: Arad-vármegye története II. 277—294. o.

⁵⁷ Rákóczi emlékiratai. Bp. 1948. 43. o. A jezsuita Wagner szerint még több.

ván, a legtöbbjük belefűlt az ingoványba, vagy a németek és rácok fegyvere alatt hullt el. A visszavonulás utáni napon 500 főből álló kuruc erő gyülekezett Pocsajnál. Ezt a nem nagy létszámú erőt a császáriak fel tudták morzsolni. Állítólag 300 kuruc esett el, és csak a többi tudott visszamenekülni Diószegre.⁵⁸ A szerbek sikereiken felbuzdulva a magyar falvakat prédálták és égették. Az aradi, gyulai, belényesi szerbek a Sárre té mellékét, valamint a Kunságon Karcagújszállást és Madarast elpusztították.⁵⁹

Bóné kudarcát a szabadságharc vezetőinek kellett jóvátenni. A fejedelem, aki ezidőtájt Debrecen körül táborozott, sietve elindult, hogy a hű bihari jobbágyfalvakat megmentse a szerbek pusztításaitól. Augusztus 5-én este érkezett a kuruc sereg Rákóczi és Bercsényi vezetésével Diószegre. A tábor egy része a fejedelem vezetésével helyben maradt, másik részével, mintegy 7—8.000 emberrel, Bercsényi támadást intézett a váradoszlasi szerbek ellen. A támadásban Bóné, Szócs János és Torday Ferenc ezredei vettek részt, azonkívül litvániai tatárok és 200 lengyel.⁶⁰ A nagyobb létszámú erő sikert ígért és a meglepetés most az olasz szerbeket érte. Augusztus 6-án hajnalban ért Olaszi alá Bercsényi csapataival. Itt a meglepett szerbeknek jóformán nem is volt idejük védekezésre, mert a pusztításaikért dühös kurucok mindet levágták és a szerbek lakta Olaszi várost is elpusztították. A július 30-i kudarcnál tőlük elvett zászlókból hatot visszaszereztek Tökölitől.⁶¹ A szerbek másik vezére, Kiss Balázs az olasz ostromnál halálosan megsebesült. Ugyanis, midőn kijött parolára, alkudozni a kurucokkal, puskalövéstől halálos sebet kapott és három nap múlva meghalt.⁶² Valószínű, hogy eltévedt golyó ölte meg. Bercsényi Olaszi alól a délbihari síkságra indult csapataival és elfoglalta a fontos Szalonta és Sarkad hajdúvárosokat. Midőn azonban Gyula várát akarta bevenni és három ízben felszólította a parancsnokot megadásra, az minden alkalommal elutasítólag válaszolt, úgy, hogy Bercsényi kénytelen volt visszafordulni, nehogy az aradi és szegedi szerbek közrefogják.⁶³

Az olasz győzelem lehetővé tette Váradoszlasi ostromzár alá helyezését. A város népe a kurucok győzelmét kívánta. Egy Nádasi nevű polgárt a fejedelemhez küldtek oltalomlevélért, de visszafelé elfogta őt a káptalan udvarbírája s társaival együtt megbotoztatta őket kuruc érzel-

⁵⁸ A. R. II. 1. 27—28. o. Stepney jelentése Hedges miniszternek, Bécs 1703. augusztus 11.

⁵⁹ Gyöngyösi bírák és szenátus levele 1703. augusztus 6. Th. gy. Fol. Hung. 1389/2. 166 o.

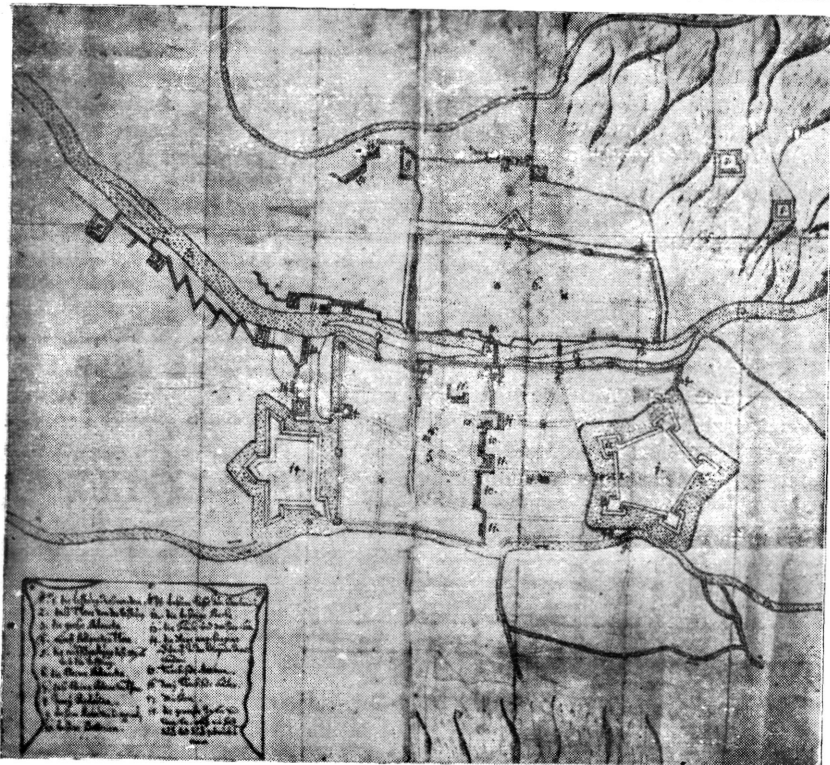
⁶⁰ *Thaly*: Bercsényi család. III. Bp. 1892. 30. o.

⁶¹ Baiz csongrádi praefectus jelentése, Th. gyü. Fol. Hung. 1389/2. 169. o.

⁶² *Diarium Arcis Praesidii Szathmáriensis*. Aug. 12-i bejegyzés.

⁶³ Baiz praefectus jelentése és Stepney szeptember 5-i levele. A. R. II. 1. 33. o.

mükért.⁶⁴ A váradi tisztek közül ekkor csatlakozott a román Hatzogán Markuly a kurucokhoz. A császáriak toborozni küldték ki, de ő a toborzott katonákkal a kurucokhoz csatlakozott, és Vetésre ment a fejedelemhez.⁶⁵ A bihari román jobbágyok egy része a szerbekkel való válási közösség miatt ezekhez húzott, de jó részük még a török uralmát is inkább kívánta, mint Lipót fennhatóságát.⁶⁶ Váradon lakott Szoboszlai

Várad várának 1692-ből származó alaprajza.

⁶⁴ Borovszky: Bihar vármegye monográfiája. 200. o. Nádasdit Csatár község lakói között említi az 1692-i összeírás.

⁶⁵ Pekry 1706. április 20-i ajánlólevele szerint. O. L. II. R. F. szh. lt.

⁶⁶ Kiss Balázs 1703. május 20-án Eszterházy nádorhoz „Várad megszállása idején látván az hadi harczegek és commanderózó generálisok, hogy török praesidiumok között lévő oláh és más közönséges lakosok többben annyi eleséget hordtak be a töröknek, hogyha nyáron Várad alatt voltunk is, mit sem ért, mert más nyárig is beelhették étéssel. Kire nézve tetszett az hadi uraságnak, hogy a török véghelyek közül a lakosokat elkergessék és ha nem cselekedték, fegyverrel vágják és tűzzel emésszék azon lakosokat.“ Th. gy. Fol. Hung. 1389/23. 27. o. Modern másolat Bihar-megye levéltárából.

Sámuel diószegi szőlőbirtokos, aki az első alkalommal csatlakozott a fejedelem hadához.⁶⁷ Ilyen körülmények között kedvezően alakult a helyzet a kurucok számára. Az ostromzár megkezdésére megvolt a lehetőség. Maga a vár sem volt bevehetetlen, minden korszerű követelménynek megfelelő erősség.

Már a török elleni hosszú ostrom is alaposan megrongálta, de még inkább veszélyeztette az, hogy a közeli szőlőhegyekről jó belövés nyílt a várra. A vár korszerűsítésének tervét kidolgozták ugyan Bécsben, de nem hajtották végre. Péntekhely és Velence városrészek eltűnése viszont javította helyzetét, mert a védőrség számára szabad kilövést tett lehetővé.⁶⁸

A vár ostromzár alá vétele azonban nem indult meg elégséges erővel. A kurucok nem rendelkeztek megfelelő tüzérséggel az ostrom megindítására és a zárlatot sem tudták úgy végrehajtani, hogy teljesen elvágják a vár összeköttetéseit. A blokádban eleinte Bóné és Gödény ezredei vettek részt, de ezek csakhamar más feladatot kaptak. Torday ezredé ezidőtájt nem volt Várad alatt, hanem átkelve a Tiszán egész Ónodig hatolt és Borbély Balázs ezredével együtt résztvett a város megvételeiben, valamint a Montecuccoli-ezreddel ezidőtájt folyó harcokban.⁶⁹ Tordayról azonban még remélték a császáriak, hogy visszatér hozzájuk. Egyik ismeretlen jóakarója „nemcsak elvesztett jószágának visszaadását, sőt e Felségének ígérete szerint sok más rendbéli kiváltképpen való gráciának megadását” ígérte.⁷⁰

Torday csatlakozása nem volt önkéntes. Atállása a kurucokhoz, ennek ellenére jelentős lépés volt a jobbágy-nemesi összefogás Biharban való kialakításához. A megyei nemesség jelentős része ezidőtájt már felhagyott a kezdeti ingadozással és szembefordulva a császáriakkal, kuruccá lett. Torday kezdetben igyekezett a népre támaszkodni és meglehetősen nagy létszámú ezrede gyakran csak vasvillával felfegyverzett földnépből alakult meg, azonban nem volt alkalmas arra, hogy a bihariak kezdeti bizalmát később is megtartsa. Nem tudott a néphez közelkerülni és ami még annál is nagyobb baj, katonailag teljesen képzetlen volt. Amellett nem nagyon törekedett arra, hogy az ezredébe tömegesen sereglő bihariakból ütőképes ezredet szervezzen. Hadvezetése csóddal járt és ezrede egyik vereségét a másik után eredményezte.

⁶⁷ Károlyi levéltár. Kuruckori iratok. 1707. dec. 1. A—13.

⁶⁸ *Gyalóközi*: A váradi vár. H. K. 1942. 91—92. o.

⁶⁹ Az ónodiak maguk jöttek ki a kurucok elé, mire a Tokajból jött németek bosszúból az ónodi lakosságot mészárolták. Darvas Mihály Dúlnak 1703. augusztus 26. Th. gy. Fol. Hung. 1389/2. 185. o.

⁷⁰ Nem világos, hogy milyen elvett birtokokról van szó. Talán a „Neoaquistica Commissio” által a Torday családnak vissza nem adott területekre céloz az ismeretlen levélíró. Várad 1703. szept. 27. O. L. II. R. F. szh. lt. IV. 2. a. Kiadva: H. K. 1954. I. 295. o.

A bélfenyéri ütközet

Bóné augusztus folyamán ezredével a váradi ostromzárbán vett részt. Noha az egyáltalán nem volt megfelelő erejű és inkább csak a megfigyelésre szorítkozott, Fels ezredest, a császári helyőrség új parancsnokát, csak megfelelő katonai kísérettel lehetett a várba behozni. Löffelholz, az aradi parancsnok két ezred szerbet rendelt ki, hogy Felsnek a Jenőből Váradra való megérkezését biztosítsák. A szerbek vezetője ismét, az ilyen vállalkozásokban már nagy gyakorlatra szert tett, Tököli volt. Azonban résen állt. Tisztában volt vele, hogyha Fels bejutása sikerül és a császáriak még erősítéseket is tudnak a várba juttatni, Várad megvételeének még a reménye is eltűnik. Ezredével megindult és maga mellé vette Majos István és Bozóki Pál ezredeit is.⁷¹

Közben a császáriak tervüket végrehajtották, mert Felst bejuttatták a várba. Nem maradt más hátra, mint hogy megvárják az Arad felé visszatérő szerbeket és akkor csapjanak le rájuk. 1703. szeptember 1-én Bélfenyér községe mellett találkoztak a visszatérő császáriakkal. Tököli úgy állította fel csapatait, hogy a német századok középre kerültek, míg a szerbek a két szárnyat tartották. Arra számított, hogy szerb csapatai feltartóztatják a kurucokat, míg ő a német századokkal igyekszik áttörni a vonalukat. Azonban fordítva történt, a németek tudták feltartani a heves kuruc rohamokat, de a szárnyakon a szerbek csakhamar megintogtak és szétfutottak. Stolz német százados, aki már ismerte a helyi viszonyokat, igyekezett a szétszéledt szerbeket egy erdőszélen ismét összegyűjteni.

Sikerült neki újból rohamra vezetni őket, de Bóné katonái a másik két ezreddel együtt visszaverték a támadást. Midőn pedig a szerbek a fosztogatáshoz láttak hozzá, a heves és változó szerencsével folytatott küzdelem a Bóné vezette kurucok javára dőlt el. A harcból kivette részét két kapitánytársa is, akik közül Bozóki a helyszínen esett el, Majos István pedig néhány nap múlva Debrecenben halt meg. A két fél veszteségét pontosan nem ismerjük. Császári forrás szerint, mindössze 100-an estek el mindkét részről, ennél azonban sokkal nagyobb lehetett a veszteség, amely kuruc részről is komoly áldozatokat jelentett. Végül mégis megnyerték az ütközetet és száz szerbet foglyul ejtettek. Jelentős

⁷¹ Majos István az első kurucok egyike volt. Munkácsnál ő mentette meg a fejedelem életét, Bozóki Pál régebben mint kállói alkaptány szolgált. Azon végvári tisztek közé tartozott, akik erélyesen felléptek a fiscus túlzott követeléséi ellen. A rengeteg és elviselhetetlen portio fizetés miatt Kálló város lakói közül: „Sokan már mindenükből kifogyva kényszerültek innen elköltözni, és máshová távozni, városunknak végső pusztulását észleljük.“ Folyamodványában Bozóki a kállói esküdtekekkel együtt a kamara által elvett két városi csapszék és a mészárszék visszaadását kéri. (O. L. Repraesentationes 1693. jan. 8.) Később a katonaságtól visszavonult, majd 1698-ban elvállalta a kállói postamesteri hivalt. Július 29-én Kálló megvételekor csatlakozott a kurucokhoz, ahol csakhamar ezres kapitányként látjuk viszont. Működése azonban egy hónapnál alig tartott tovább, mert Bélfenyérenél elesett.

zsákmányra tettek szert, ezt Bóné személyesen mutatta be a fejedelemnek.⁷²

A bélfenyéri harc bebizonyította a kurucok szívósságát és küzdenitudását. Megmutatta, hogy a Bécs által dédelgetett és ütőkártyának felhasznált szerb határőrökkel szemben is megállják a helyüket. Bóné megmutatta, hogy régi katonai tapasztalatait jól tudja hasznosítani a szabadságharcban és okult az olasz rajtaütésnél vallott kudarcából. Mindamellet nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a császáriak eredetileg kitűzött céljukat, az új parancsnoknak, Felsnek a váradi várba való bejuttatását még az ütközet előtt elérték. Mindez azonban nem csökkenti azt az eredményt, hogy az ilyen nehéz küzdelemhez hozzá nem szokott kuruc csapatok és köztük a nagy létszámban harcoló bihari katonák, megfelelő vezetés alatt jól megállják a helyüket.

A váradi és szatmári ostromzár

A bélfenyéri győzelem idején a kurucok már messze jártak a tiszaháti és tiszántúli kiinduló pontjaiktól. Augusztusban átkeltek a Tiszán és a felkelés zászlóját Borsod, Gömör és Heves vármegyékben lobogtatták. Szeptemberben már Léváig jutottak. Ugyanakkor szeptember 21-én a fontcs Szolnokot is hatalmukba kerítették, Augusztus közepén a kuruc felkelők számát 16.000-re, szeptember végén már 30.000-re becsülték. A felkelés hullámai hatalmas folyamként árasztották el az országot. A császáriak a várakba zárkózva igyekeztek az áradatot feltartóztatni. Ugyancsak a várakba zárkózott a gyanakvó középnemesség nagy része is, a kuruc csapatok előrehaladása után azonban csatlakozott a szabadságharchoz. A császáriak nem tudták a kuruc csapatok diadalmas útját feltartóztatni. A következő hónapokban a felkelés lendülete a felvidéki részen egész a nyugati határig jutott. Október elején az ország 72 megyéjéből már csak 10 volt teljes egészében a császáriak kezén. Ocskay veresége Lévánál október 31-én csak időszakos megtorpanást jelentett. Bercsényi és Károlyi hadteste november 12-én Losoncon egyesült és 15-én Zólyomnál megverte Schlick császári tábornok csapatait. A visszavonuló Schlicket Rajecnél Winkler kuruc ezredes hajdú és a szlovák felkelők november 23-án újból megverték, Ocskay november 27-én Lévát is visszafoglalta. Schlick serege maradványait egész Pozsonyig vonta vissza. A harcok színhelye tehát messze került Bihartól. Valójában azonban több császári helyőrség volt közelében, mint Arad, Gyula, Szeged, valamint a szerb határőrség részéről is állandó becsapásokkal, portyázásokkal kellett számolni. A bihari küzdőtér tehát nem maradt elszigetelt terület, hanem az ott folyó harcok részévé váltak az ország délkeleti szögletén folytatott küzdelemnek.

A váradi ostromzár megerősítésére a bélfenyéri győzelem után lett

⁷² Wagner: Historia Leopoldi II. 744—745. o. Diarium szept. 15-i bejegyzés.

volna lehetőség, de ezt az alkalmat elszalasztotta a kuruc katonai vezetés. A váradi blokád nemcsak hogy nem erősödött, hanem inkább gyengült. Ennek az volt az oka, hogy a fejedelem sokkal fontosabbnak ítélte Szatmár várának bevételeit, mint a Várad körüli harcokat. Kétségtelen, hogy Szatmár jóval inkább be volt ékelve a kuruc csapatok által megszállt terület közé és várórsége nagyon könnyen meg tudta zavarni az egyes hadmozdulatokat, de a váradi ostromzár ilyen tervszerűtlen végrehajtása végeredményben nagy kárt okozott a kurucoknak. Arad mellett Váradra tudtak támaszkodni elsősorban a szerb határőrök, akik mindig biztos háttér gyanánt tudták maguk mögött pusztító portyázásaiknál, másrészt éppen Várad zárta el az utat Tisza—Maros-menti szállásaik felé. Ezeknek felszámolása nemcsak katonai szempontból lett volna jelentős, hanem megnyitotta volna az utat a kurucokkal barátságos viszonyban álló török birodalom felé. Az Erdéllyel való összeköttetést is nagyon megkönnyítette volna, ha Váradot a kurucok elfoglalják. A Váradot tartó császári helyőrség gyakran jutott a végső szükséghez közel, a várat azonban az éveken át tartó zárlat ellenére sem tudták bevenni a kurucok.

Ezidőtájt, midőn szeptembertől Belényesen is kuruc helyőrség volt és Váradot megfelelően el lehetett volna zárni dél felől is, Bóné ezredének az ostromló csapatok közül történő elrendelésével a vár helyőrsége ismét lélegzethez jutott. Nem pótolta a Bóné-ezred elvonulását Torday ezredének a Tiszántúlról történt visszarendelése. Az ezred Bóné vezetésével a szatmári ostromzárhoz ment, itteni működésük azonban ideiglenes jellegű volt és nem befolyásolta lényegesen a Szatmár körül kialakult helyzetet.⁷³ A vár körül folyó harcokban Bóné megszokott erélye és bátorsága szerint tevékenyen résztvett.⁷⁴ Október 19-én került sor kisebb összecsapásra. A szatmári várőrség portyázókat indított Vetés felé, ahonnan visszatérve a kurucok részéről semmi mozgást nem észleltek. Mikor azonban újból kimentek Szentmártonra takarmányszerzés végett, a mindenütt éberem őrökös kurucok két helyen is útjukat állták a visszatérő császáriaknak. Előnyösebb helyzetben voltak, mert azokat sikerült közrefogni. A császáriak megkísérelték ugyan, hogy fegyverrel utat vágjanak maguknak, de soraik felbomlottak és vesztésként kerültek ki a küzdelemből. Egy káplárjuk és 5 lovasuk elesett, négyet tíz szolgálóval együtt elfogtak a kurucok. Vesztettek még 30 lovat és szekeret is. A kuruc katonák közül is többen elesetek, egy Kun Péter nevű zászlótartó pedig a szatmáriak fogságába esett. Az ütközet he-

⁷³ Bóné október 21-én a szatmári táborból ír Andrassy Jeremiásnak: „Az ország elunván az portiot, mint fegyverben van, hat vár vagyon sub obsidione, vagyunk százezren.“ A. R. I. 1. 328—329. o. Ugyanaz nap írt kapitánytársaival együtt Glöckelsberg szatmári parancsnoknak a fogolycsere ügyében. U. o. 331. o.

⁷⁴ A vár október 8-ig történt ostromát lásd *Esze Tamás: Tiszántúli hadjáratai*. Bp. 1951.

vességét a császári helyőrség naplója a jelenlévő híres kuruc tiszteknek, Bóné Andrásnak és Szócs Jánosnak tulajdonította.⁷⁵

Bóné ezredével együtt nem sokkal az október 19-i csete-paté után eltávozott Szatmár alól. Egy hét múlva már otthon, Diószegen találjuk. Itt élesen kifakadt a kuruc katonaság ama része ellen, amely komoly ütközetben való részvétel helyett csak a prédálást kereste és gyakran nem tett különbséget barát és ellenség között. Azonban nem magukat a katonákat, hanem fegyelmet nem tartó kapitányaikat hibáztatta kőborlásaikért és kihágásaikért.⁷⁶ Bóné ezredére egyszerre több helyen is szükség lett volna. Egyrészt Várad felszabadítására Kolozsvárból németek indultak el, másrészt a szerb határőrök Makó felől igyekeztek segíteni a zárlat alatt tartott császári helyőrséget. A fejedelem arra gondolt, hogy Bónét küldi Várad alá, hogy a németeknek és szerbeknek útját állja.⁷⁷

A bihari kurucok Erdélyben

Ha azonban Bóné ezredére szükség volt a németek és szerbek Várad alatti összeköttetésének meggátlására, ugyancsak szükség volt rá Erdélyben, ahol a fejlemények megkövetelték jelenlétét. A németek Jenő körül gyülekeztek, hogy Várad felmentésére utat törjenek maguknak. Bónénak az volt a feladata, hogy ezt meggátolja és megakadályozza a belényesi vidék elpusztítását. Mivel azonban a jenői német gyülekezéséről szóló híreket nem követte közvetlen támadás, a fejedelem szűkösnek látta, hogy Bóné ezredével Erdélyben működjék, s csak Torday maradjon Várad alatt.⁷⁸

Rákóczi, mikor Bónét ilyen fontos feladattal bízta meg, nemcsak a régi harcedzett tisztet látta benne, akiben katonái feltétlen megbíznak, hanem tudta azt is, hogy nem híve annak a felfogásnak, hogy a katona ott szerez, ahol talál. Ez a felfogás, mint a portyázó, zsákmányszerző harcmód tartozéka, megvolt különösen a tiszántúli ezredeknél és az olyan ezredeseknél is, mint Koss vagy Gödény. Ezért ezekre minden vitéségük ellenére sem lehetett komolyabb feladatokat bízni. Zsákmányszerzéseikkel, a szegénység zaklatásával elidegenítették maguktól a lakosságot. Katonaik nem szokták meg a fegyelmet, a harc hevében is csak a várható nyereséget keresték, nem törődtek az ellenség megsemmisítésével. Nagyobb szabású hadmozdulatokra már azért sem gondoltak, mert ilyen alkalmakkor nagyobb volt a veszteség és kisebb a zsák-

⁷⁵ Diarium október 19. Kun Pétert Szalacs község lakói között említi az 1892-i összeírás.

⁷⁶ Bóné felfogását jól tükrözik éles szavai: „Elsőben kérem, hogy ki ki zászlaja alá, ezeriben menjen; annak utánna, ha nem fogadja: valahol valamelyiket passus nélkül találom, mint ellenséget vágatom.” Bóné Sennyieinek október 26-án. A. R. I. 1. 229. old. Szatmár alóli távozását a várbeliek csak november 5-én tudták meg. „Észrevették a mieink, hogy Bóné András ezredes válogatott lovasságával ezekben a napokban eltávozott és Erdélybe vette útját.” Diarium november 5.

⁷⁷ Rákóczi Sennyei Isvának Tokaj. 1703. október 22. A. R. I. 1. 132. o. Valószínűleg ezen levél vétele után indította útjára Sennyei a Bóné ezredet.

⁷⁸ Rákóczi Sennyieinek október 29—30. A. R. I. 1. 137—138. o.

mány, mint portyázáskor. Persze a portyázó harcmodjuk nagyon alkalmas volt a császáriak nyugtalanítására, zaklatására, erejük morzsolására. A portyázó harcmod tette lehetővé, hogy egy-egy vereség után a kuruc csapatok ismét összegyűljenek és a magát győztesnek vélő ellenség hátában rajtaütésszerű támadásokat intézzenek. Az egykorú, a népből kikerült énekes a darazsakhoz hasonlította a kuruc katonákat.⁷⁹ Harcmodjuk is hasonlatos volt a darázscsípésekhez. Darázscsípésekkel azonban nem lehetett halálos sebet ejteni a császári seregen. Ezek megzavarták és megbontották ugyan sorait, de nem voltak alkalmasak a végső győzelem kivívására. Már pedig, különösen a tiszántúli hadtestnél, a portyázó hadviselési mód uralkodott. Az egyes kapitányok jórészt még Thököly idejéből vették át ezt a harcmodot és nem nagyon gondoltak a fejlődésre. Elleneztek a regularitást és a fegyelmet, részben megszokásból, részben kényszerűségből kitartottak a csiripelő harcmod mellett, mert másképpen nem tudták ellátni magukat. Így azután sok régi, tapasztalt tiszt jelenléte ellenére nehéz volt olyant találni, akire nagyobb szabású harcfeleadatokat lehetett bízni. Bóné sem érte el mindenben a megfelelő színvonalat, ő sem volt reguláris tiszt, de legalább két előnyös tulajdonsággal rendelkezett, amint az a fejedelem is észrevette. Egyik az volt, hogy tapasztalatait nagyobb vállalkozásnál is jól tudta hasznosítani, másik abban állt, hogy katonái és a szegénység bíztak benne. Erdélyi vállalkozása előtt Bóné élesen fellépett a kóborló, szegénységet prédáló, a kurucságot csak ürügyül tekintő kapitányok és katonák ellen. Nem sokkal később a fejedelem azt írta róla elismeréssel: „Nem olyan embernek ismertük lenni Bóné Andrást, hogy hadai között elkövetni szokott keménysége szerint, ha szintén Erdélyben parancsolatunkból bemegyen is, hogy hadainak szegénységen való prédálást követni megengedje.”⁸⁰

Bóné feladata Erdélybe küldetésekor az volt, hogy menjen Somlyó felé, egyesüljön Orosz Pállal és a Kolozsvárnál álló németekből és némi székely hadból összeszedett császáriakkal szembezállva, azokat megverve, a kuruc seregek utat nyisson Erdély belsejébe. Bóné ezredével október végén elindulván, november 2-án elfoglalta az Erdélybe vezető úton lévő fontos Sebesvárt.⁸¹ Ezután folytatta útját, hogy Orosz Pállal egyesüljön. Sikerült neki az összeköttetést megteremteni, mielőtt még Kolozsvártól északrafelre, a Szamos folyó melletti Bonchidánál, november 10-én ütközetre került volna sor. A bonchidai ütközet tulajdonképpen két részből állt. Első alkalommal a kurucok a gubernium parancsára felültetett székelyekkel álltak szembe, akiknek Thoroczka István

⁷⁹ „Uruk mellett voltak ők, mint egy lelki más.

Jánki Péter,
Zöld Demeter,
Voltak mint darázs.”

(A szegénylegény éneke. Szöveggyűjtemény. I. 2. 1071. o.)

⁸⁰ Rákóczi Sennyelnek november 2. A. R. I. 1. 139. o.

⁸¹ Czegei—Vass Napló. M. H. H. S. XXXV. 369. o

volt a vezetőjük. A székely hadak létszáma 1100 fő volt, de sokan közülük kurucérművek voltak, úgy hogy komoly ellenállást nem is tanúsítottak. A kurucok is kímélték a székelyeket, érzelmeiket ismerve, ezért azok csak 20 embert vesztek. Thoroczkai István megpróbált menekülni, de elfogták és csakhamar ő is a kurucok közé került. A kurucok közeledésének hírért megtudták Kolozsváron, mire az ottani parancsnok valamennyi rendelkezésére álló erőt ellenük küldött. A Thoroczkai-féle had szétszóródásáról még nem volt tudomása. Két németnek lett volna a feladata, hogy hírt vigyen a székelyeknek a német csapatok jöveteléről, ezek azonban eltévedve, a kurucok közé kerültek és így éppen azok értesültek a kolozsváriak közeledéséről. Bóné és Orosz, kihasználva az alkalmat, seregükkel meglepték a gyanútlan németeket, akiknek idejük sem volt arra, hogy harcrendbe fejlődjenek. Ezért azután súlyos veszteségeket szenvedtek és több mint 500 emberük esett el. Itt is felhasználták a kurucok ellen a szerbeket, de ezeknek segítsége már csak csekély számuk miatt sem lehetett jelentős, katonailag sem lehettek nagyértékűek, mert elszaladtak és elszöktek. Bóné és Orosz katonáinak veszteségéről ellentmondó adatok vannak, de több adatot összevetve, az nem lehetett jelentős és 60—70 fő körül mozgoghatt.⁸² A bonchidai ütközet jelentős lépés volt Erdély felszabadítása felé.

A kuruc tisztek ügyesen alkalmazták a váratlan támadás előnyét és ez sikerre is vezetett. Hiba volt viszont, hogy nem üldözték a szétszórott császáriakat és meg sem kísérelték Kolozsvár azonnali gyors elfoglalását, ami azt eredményezte, hogy itt is hosszadalmas, nagyobb erőket lekötő ostromra volt szükség.

Bóné részletes jelentést küldött az ütközetről. Kár, hogy csak kivonata marad meg, de így is érdekes részleteket tudunk meg a harc lefolyásáról és eredményéről: „Katonaságomat Orosz Páléval egyesítve, mint egy ezernyi székelyt megtámadtunk, azokat teljesen szétszörtük, tábornokukat, Thoroczkai Istvánt, kapitányokat, hadnagyokat, 283 fogollyal a fejedelemhez küldtük, azután Bonchidára beszállván a kolozsvári parancsnok német, magyar, rác katonasága a harcmezőre kijött. Mi szembezártunk velük, szerencsésen megütköztünk. Isten segítségével őket megvertük és egy mérföldnyire Kolozsvártól üldözve, majdnem mindet megsemmisítettük.” Az ellenséges veszteséget 568 emberre becsülte, míg az ő ezredéből mindössze 7 katona esett el és 25-en sebesültek meg.⁸³

⁸² A Bonchida-i ütközetre: Károlyi oklevéltár V. 51—52. o. Czegei—Vass Napló. M. H. H. S. 369—370. o. A. R. I. 1. 239. o. Szakál Napló. T, E, II, 52. o. Diarium november 30.

⁸³ Bóné Sennyeynek november 16. Nagymás A. R. I. 178. o. Sennyei Glöckelsbergnek írt levelében ugyancsak 568 főnyi veszteséget ír el esetekben, kétszázat pedig foglyokban. Diarium, november 30.

Bóné portyázásai Várad alatt

Bónének a bonchidai ütközet után ezredével vissza kellett térni Várad alá, mert közben Torday rossz vezetése miatt az egész ostromzár kétségessé vált. Torday keze alatt 2500 gyalogos és 300 lovas volt. Ezzel az erővel nagyobb, támadójellegű hadmozdulatot kezdetett volna. Erre azonban nem vállalkozott, hanem csak apró portyákat küldött Várad felé. Beckers őrnagy, a váradi helyettes parancsnok november 10-én 500 főnyi erejű csapattal meglepte a gyanútlan kurucokat, s arra kényszerítette őket, hogy felszerelésüket otthagynak, meneküljenek el. A császáriak kezére jutott több kuruc zászló is.⁸⁴ A veszteség jelentős volt, hiszen egyedül Diószegről négy zászlóalja (sereg) katonának nyerték el mindenét és így a had, mely főleg kaszákkal volt felfegyverezve, ruhátlan is maradt és eloszolni készült.⁸⁵ A kuruc tábor Püspökinél történt felverése együttjárt a falvak lakóinak menekülésével és a Várad környéki helységek pusztulásával.⁸⁶ Röviddel a püspöki dúlás után, november 18-án a szerbek Belényest is felégették és végigpusztították Délbihart. Csak ezután érkeztek nagyobb létszámú kuruc csapatok Belényesre, hogy a vidéket további pusztulástól megóvják.⁸⁷

A visszaérkező Bóné ezredének a váradi ostromzár erősítése mellett az volt a feladata, hogy Szappanos István ezredével együtt oltalmazza Belényest és vidékét a szerb pusztításoktól.⁸⁸ A fejedelem egyideig azt is tervezte, hogy a két ezredet Abrudbányára küldi, „az ott kívántató praesidiumok helyreállítására“, de erre mégsem került sor. Az ezred november végén újból Várad körül, a bihari földvárnál tartózkodott. Bóné lesből a várból kijövő váradi császári csapatokra támadt és Al-párfalunál 10–12 főnyi veszteséget okozott nekik a csete-patával. Két századát Belényesre küldte, ő maga az ezred többi részével Biharnál maradt.⁸⁹ Néhány nappal később Jármí Ferencsel, ezredes társával együtt Kér falunál csapott össze 200 császárral. December 8-án felégették a váradi vár alatt lévő sörfőzőt és lecsapdosták a külvárosi házakban állomásozó labanc hajdúkat.⁹⁰

Nem sokkal később Bóné ezredével ismét Szatmár alá vonult, ahol

⁸⁴ Whitworth Hedgesnek november 28. A. R. II/1. 65. o.

⁸⁵ Torday Sennyieinek Bihar november 14. A. R. I. 1. 177. o.

⁸⁶ Komáromy János Ramocsaházy Györgynek Székelyhíd november 20. „Lehetetlen volt szekeret állítanom, mert Bihar, Püspöki, Csátár és Újlak az egész föld szekere hátán volt és futott, amint ma is puszták azon helyek excepto csátár“ A. R. I. 1. 244. o. Továbbá Major György és Balogh János hadnagynak dátum nélküli levele Sennyiehez. „Ez mai szombat nap reggelén Várad alatt lévő Tordai Uram táborát széllyelverték, levágták, Püspököt felégették, amelyet szemünkkel láttunk.“

⁸⁷ Várnay Gáspár Ramocsaháznak Belényes december 12. A. R. I. 1. 193. o.

⁸⁸ Rákóczi Sennyieinek november 24. A. R. I. 1. 147. o.

⁸⁹ Bóné Sennyieinek november 27. A. R. I. 1. 183. old. A váradi labanczok Szekerekből sáncot csinálva reggeltől fogva délig állott velek a harc, de erősegtől ki nem verhetők.“

⁹⁰ Jármí Sennyieinek december 10. A. R. I. 1. 192. o.

az ostrom szintén igen lassan haladt előre. Itt azonban csak rövid időzhetett, mert alig hogy odaérkezett, a fejedelem visszarendelte. A szerbek ugyanis megint kezdték Várad felé mutatkozni és Rákóczi attól tartott, hogy „nagy csapást tehet a rácz Bóné nélkül”.⁹¹ Eredetileg Orosz Pállal egyesülten Erdélyben kellett volna működnie Bónénak, aki december 28-án indult meg Szatmár alól, de csakhamar más feladatot kapott ő is, Orosz Pál is.⁹²

A bihari katasztrófa

Közben Löffelholz aradi császári parancsnok utasítást kapott Bécsből Várad felszabadítására. Löffelholz maga mellé vette a szerb Tökölit és a szegedi helyőrséghez tartozó de la Roche alezredest és 1704. január 7-én Váradra érkezett. Itt a helyőrségből 100 német, valamint 400 huszár és hajdú csatlakozott hozzá. Még az éjszaka folytatta útját a bihari földsáncig, ahol a kuruc csapatok tartózkodtak. A tábor vezetői Jármí Ferenc, szabolcsi nemes, kisvárdai parancsnok, Torday ezredes és Mosich Gergely, vagy másnéven Székely Mózes nevű kapitány voltak.⁹³ Csapataik létszáma mintegy 2000 fő lehetett. Az ellenség Jenő körüli gyülekezéséről az ottani jobbágyok útján értesítést kaptak ugyan, de paraszthírnek tartották és nem vették figyelembe. A sáncoláshoz hozzákezdtek és két sánckaput már elkészítettek, de nem számítottak a császáriak gyors támadásával. Emiatt azután január 7-én Löffelholz csapatai rajtuk tudtak ütni. A császáriak ereje körülbelül egyenlő volt a kurucokéval. A támadást kora hajnalban kezdték, 100 lépésre megközelítve a sánccokat. Gránátosaik az árkokból támadtak, közben a gyalogosok állandó puskatűzzel zavarták meg a kurucokat. Négy császári ágyú is tüzelt a sáncre. Ugyanakkor, részben Tordayék hanyagsága miatt, a kuruchajdúknak nem volt töltésük. Így egyenlőtlen eséllyel kellett felvenni a harcot. 150 német az árkokból kiugorva, három helyen mászta meg a sánccot egy félóra leforgása alatt, ugyanakkor a szerbek a tábort körülzárták, hogy a kurucok ki ne törhessenek. Midőn mégis megkísérelték a kitörést, közülük 700-at levágtak Beckers ezredes lovasai, nem számítva azokat, akik a táborban veszték el, 147 embert pedig elfogtak a császáriak. A kurucok egy része a templomban és a templomkerítés mögé menekült, azonban de la Roche alezredes csapatai gránátok bedobásával törték meg ellenállásukat. Sokat ezek közül is levágtak, 20 katonát pedig elfogtak. Nem túlzás tehát, hogy a bihari földsánc felverése katasztrófálisnak mondható vereséget eredményezett. Három kuruc ezredből mintegy 1500—1600 főre tekinthetjük a teljes vesztesé-

⁹¹ Rákóczi Sennyeinek december 31. A. R. I. 1. 155. o.

⁹² Az ezred ellátása súlyos gondokat okozott. „En rólám és hadamról nincs emlékezet, ha eszik-é, iszik-é, van-é quártéllya.” Bóné Sennyeinek Nagyfalú 1704. január 1. A. R. I. 1. 199. o.

⁹³ Talán azonos a Thököly leveles könyvében említett Mósik nevű volt labanc hadnaggyal. M. H. H. S. XXIII. 136. o.

get, ha nem is fogadjuk el, hogy mindössze 20 ember menekült volna meg. A császáriaknak állítólag csak 3 halottjuk és 4 sebesültjük volt. a váradi helyőrségből 13 halottjuk és 42 sebesültjük, szerb katonaságból.⁹⁴

A bihari vereség egyes kuruc ezredek viselkedését, katonai előrelátását és a katonáiról való gondoskodását igen rossz színben tünteti fel. Jármí nem vette figyelembe a híreket, hogy a császáriak Várad felmentésére csapatokat vonultattak fel. Torday a november 10-i rajtaütés után sem sokat törődött katonáival. A bihari sáncnál részegen vezényelte ezredét, amely 10 vagy 20 ember kivételével ott veszett az ezres kapitányával együtt.⁹⁵ Jármí Ferenc ezredes is elesett az ütközetben, Noha a következő években is előfordul egy Jármí Ferenc, ez nem azonos a bihari ütközetben részt vett Jármíval. Mosich vagy Székely Mózes ezredes viszont szintén életét vesztette a bihari harcban.⁹⁶ Mosich hadaiból azért mégis többen maradtak meg, mint a Tordayéból, mert a fejedelem később Szappanos Istvánnak rendeletet adott Mosich maradék-hada összegyűjtésére.⁹⁷

A belényesi győzelem

A császáriak bihari győzelmük után felprédálták a falvakat. Először Félegyházára mentek, ahol a gyalogságukat pihenni hagyták, a lovaság ellenben továbbment Diószegre, amelyet felégetett, elpusztított. Állítólag 400 kurucot levágtak és 1000 szekeret zsákmányoltak.⁹⁸ Annyira elpusztították Félegyházát és Diószegét, hogy az utóbbi helyen csak Gronsfeld kastélyát hagyták sértetlenül. Ezután a zsákmánnyal terhelt szerbeket visszaküldte Löffelholz Váradra. Eredeti terve az volt, hogy 200 fő némettel megerősíti Váradot, azután hazatér Aradra. Tisztjei azonban eltérítették szándékától és így január 11-én Belényes felé indult. Tököli kapitányt küldötte előre 600 emberrel, ezek január 13-án este megérkeztek Belényesre. Addigra már Löffelholz többi csapata is elérte a helységet. Löffelholz szekérvárral vette körül táborát. Az éjszaka fo-

⁹⁴ A bihari földsáncnál lefolyt harcról a Wienerisches Diarium 1704. 55. száma ad részletes leírást. Kuruc forrás Hadadi István főhadnagy, Majos Jánosnak és Sennyei Istvánnak küldött jelentései. 1704. január 10. A. R. I. 1. 201–202. o.

⁹⁵ Harhovszky Vencel és Luczai István Orosz Pálnak. Várallya 1704. január 23. O. L. Balassa cs. 1. A verpeléti bíró tanúsítása „Asztalos István Uram eő kegyelme Tordai István (tollhíba Ferenc helyett) ezerében lévén nagy véletlenül elesett az mint, hogy abbul az ezredből nem maradt 10 vagy legfőlyebb 20 ember, melynek magam is bizonyosága vagyok, nemcsak pedig magam, hanem az egész faluval megbizonyítom, hogy különben sincsen. (Folyamodványok.)

⁹⁶ Pogácsicz Gergely diószegi udvarbíró tanúsítása Székely Mózes özvegynek Szatmári Erzsébetnek folyamodványára. „Az belül írtt instánsnak ura Főlséged hűségében az bihari harcznak veszedelme alkalmatosságával az ellenség fegyvere miat ezres kapitány tisztségét viselvén esett el, kinek is három neveletlen férfi gyerek árvája maradván.”

⁹⁷ Rendelete Kistapolcsány 1705. január 21. (Rákóczi rendeletei. Kézirat. Eredetiye O. Sz. K. Fol. Hung. 978. 206/a. o.

⁹⁸ Hadadi jelentése csak 300 szekérről tud.

lyamán ostrom alá fogta a gyenge palánkot és egy muskétás, valamint három hajdú elvesztése árán el is foglalta. A kurucok a várkastélyba szorultak, amely ellen Löffelholz a Váradról hozott mozsarakkal megkezdte a tüzelést. A császáriak azonban nem tudtak sokáig tüzelni a várra, mert a mozsaraik laféta falai eltörtek. Löffelholz közben értesítést kapott, hogy Bóné Erdélyből 1000 lovasával Belényesre tart. Erre gyorsan föladásra szólította fel a helyőrséget, amely gondolkodási időt kért, de végül is elutasította a felhívást. A császáriak ekkor elhatározták, hogy másnap az ostromot egyszerre három helyen kísérlik meg, addig előkészítik az ostromhoz szükséges létrákat és löszert. Mivel a vár árka be volt fagyva, innen lehetett legkönnyebben a várpalánkhoz bejutni. Elhatározták tehát a jég feltörését, hogy a felmentő csapatok bejutását megakadályozzák. Azonban elszámították magukat. Bóné ezredével nem a várt irányból, hanem Várad felől jött és megtámadta az ellenséges szekérvárat. Erre a császári csapatok ott hagyták felállított órállomásaikat és zsákmánnyal megrakott szekereiket. Löffelholznak sikerült ugyan a lovasságot kézben tartani és megakadályozta azt is, hogy a várórség kitörjön, a jobbszárnyon azonban a Tököli vezette szerb határőrök Bóné támadására megfutamodtak és a Jenő felé elterülő erdőbe menekültek. A kurucok a vár irányába húzódtak, míg Löffelholz csapatait a szekerekhez rendelte, hogy a többi szerbet összeszedve ellenállhasson a heves kuruc rohamnak. Közben azonban már a kocsisok is otthagyták szekereiket. Löffelholz katonái a szekereket a vár felé biztosítva igyekeztek a Bóné-ezred hét—nyolc—kilenc századdal megkísérelt heves támadásait visszaverni. Gránátokkal és puskatűzzel egy ideig ellent is tudtak állni. A kurucok megadásra szólították föl a németeket, de visszautasításra találtak. Ez alatt Löffelholz értesült, hogy a szerb csapatok már mind szanaszét futottak és egyedül vannak a harcmezőn. Erre visszavonulásra határozta el magát. A hegyeken keresztül Jenőre érkezett, miután többször is átkelt a Körösön. Remélte, hogy Tököli szétvert csapatait összeszedheti és újból támadhat Belényes ellen. Tervéből nem lett semmi, a hatalmas mennyiségű, harmincezer birodalmi tallér értékűre becsült zsákmány Belényesen a kurucok kezében maradt. A császáriak ezenkívül még 50 szekeret és 3 zászlót, valamint az összes mozsaraikat is elvesztették. Ennek ellenére saját veszteségüket igen jelentéktelennek tüntették fel, 22 halottra és sebesültre, valamint 37 fogolyra becsülve azt és 12 kuruc zászló elhözásával dicsekedtek, amely állítás teljesen légből kapott volt. A szerbek közül Tököli elszökött titkárának jelentése szerint 900-an veszték oda a súlyos harcban.⁹⁹ Bóné ügyessége jelentősen enyhítette a bihari vereséget és ismét bizalmat öntött a csüggedő katonákba. Kitűnt, hogy a bihari jobbágykatonák, szemben a másféle állításokkal, igenis sikeresen tudnak harcolni a császáriakkal és a félelmes hírű szerb határőrökkel. A kurucok

⁹⁹ Wienerisches Diarium 1704. 55. szám, A. R. I. 1. 204. o.

ismét megmutatták, hogyha nem szervezetlenül, hanem rendezetten vezetik őket és a harchoz nem értő, a néptől távol eső nemes helyett tapasztalt katona és olyan ember a parancsnokuk, akiben feltétlenül megbíznak, akkor jól tudnak harcolni és rosszabb felfegyverzettségük ellenére eredményeket tudnak elérni. Bóné győzelme megakadályozta, hogy Belényes császári kézre kerüljön és ezzel Délbihar teljesen elveszzen a kurucok számára. Visszaszerezte azt a bőséges zsákmányt amit a szerbek a bihari falvak felégetésénél nyertek. Meglepetésszerű megerkezésével zavarba ejtette a szerbeket, akik a császári erők zömét alkották, ezeknek szétverése után Löffelholz németjeivel már nem tudta végrehajtani tervét.

A belényesi győzelem nem hozott lényeges változást a váradi ostromzárnál. A császáriak ugyan nem voltak elég erősek, hogy széttörjék az ostromvonalat, de képesek voltak arra, hogy a laza körülzárási vonalon át élelmet juttassanak Váradra. Bóné ezrede volt az egyedüli, mely nagyobb erőt jelentett a Várad alatt harcoló csapatoknak, de egymaga nem volt képes egyszerre végrehajtani kettős feladatát, az ostromzárát és a szerbek távoltartását. A két szembenálló erő létszámát pontosan nem ismerjük. A szatmári ostromnál, annak vége felé mintegy 4.000 kuruc működött, a váradinál átlagban csak ennek a fele, mintegy 2.000 katona.¹⁰⁰ A váradi császári helyőrségnek későbbi adatai szerint 2676 orális porciót osztottak ki naponta, létszáma tehát 2300—2400 fő körül lehetett.¹⁰¹ A Várad körüli harcok 1704. első felében vonatott ütemben folytak. Bóné ezredével Kismarján táborozott, Váradtól elég messze. Közben Buday István, a szatmári ostromzár parancsnoka, az ezred négy századát Szatmár alá akarta vitetni, amit Bóné ellenzett mert Várad körül ezzel csak a szerbek kaptak volna szabad kezet. A fejedelem gondolt a Várad alatti sereg megerősítésére. Kiss Albert ezredét a Pataki nevű tiszt vezetése alatt akarta Várad alá küldeni.¹⁰² A Szamár alatti helyzet nemcsak ezt tette lehetetlenné hanem szükségessé vált Bóné ezredének segítsége a szatmári ostromnál.

A bihari ezredek

A Bóné ezred tisztikara ezidőtájt a következőkből állt: Élén Bóné András ezredes volt, alezredese Nagy István, Félegyháza hajdúvárosnak volt lakosa. Tesla Mihálynak, 1692-ben történt eleséről szóló Siralmas Krónika így emlékszik meg róla:

*„Igyemet, bajomat hordozó barátom
Legyen Isten hozzád édes Nagy Istvánom
Bokros bánatomban vigasztaló társam
Az Urnak ajánlak jó vitéz hadnagyom.“*

¹⁰⁰ Orosz György Rákóczinak 1705. június 26. O. L. II. R. F. szh. lt.

¹⁰¹ Az 1706. évi fegyverszünet idején. Károlyi levéltár, kuruckori iratok. 1706. június 1. A. 22.

¹⁰² Rákóczy Budaynak Dömsöd 1704. április 30. A. R. I. 1. 85. o

Az ezred őrnagya, Tardy Ferenc, a szabadságharc kezdetén Telegd nevű községben lakott. Onnan azonban kénytelen volt Margittára távozni családjával együtt, mert fegyvert fogott a kurucok oldalán.¹⁰³ Egyedül Diószegről 153 lovas és gyalogos katona szolgált az ezredben, noha a bihari sáncnál sok diószegi elesett. Margittáról 90-en, Székelyhídről 86-an harcoltak az ezredben. E három helységről került ki az ezred állományának nagy része, de Bihar megye északi részének csaknem valamennyi községéből voltak találhatóak Bóné katonái között. Így például Éradonyból 31, Ottományból 28, Szalacsból 22, Keserűről, amelynek Buday István volt a földesura, 28 katona szolgált a Bóné ezredben.¹⁰⁴ Koss és Gödény ezredében is sok bihari volt, ha kevesebb is, mint Bónéban. A diószegi népfelkelésben résztvett szentimreiek, szám szerint 65-en, a Koss-ezredben harcoltak. A belényesi körzet lakosai Szappanos István, Szudricsán István, Fonácz Máttyás, Karácsony Gergely és más kompániás kapitányok csapataiban szolgáltak. A hajdúvárosok csapatait a Várad alatti küzdelmekben Szunyog György vezette. A bihariak tehát számos ezredben és kompániában teljesítettek szolgálatot. Ezen ezredek közül a küzdelmekben legjobban Bóné ezrede vette ki részét. A Koss- és Gödény-ezredekben is sok bihari katona szolgált, de ennek a két ezrednek feladatai nem voltak jelentősek.

Koss Mihály 1703. szeptemberétől Nagybányán tartózkodott.¹⁰⁵ Ezredének egy része szintén Nagybányán állomásozott, másrésze Szatmár, Középszolnok és Kraszna megyét óvta az ellenséges becsapásoktól. Részt vett az ezred Kővár ostrománál és 1704. január 18-án három zászlóalja vette át a várat. Februártól kezdve Koss hajdúi Kolozsvárnál harcoltak. Nagyobb arányú harcokra a kolozsvári ostromzárnál sem került sor. Apró csete-paték folytak mindkét részről. Június végén Koss ezredét Gyulafehérvárra rendelték, ahol 400 hajdújával a helyőrségi szolgálatot látta el.¹⁰⁶ Az október 8-i veszített patai ütközet után a kurucok kénytelenek voltak Fehérvárt is kiüríteni. Rabutin október 21-én elfoglalta a várost, miután Koss hajdúival együtt eltávozott onnan.¹⁰⁷

¹⁰³ Tardy Ferenc folyamodványa Rákóczihoz. Félégyháza 1707. május 13. (Folyamodványok). Az ezred tisztikarát egy valószínűleg 1704. tavaszán kelt tanúsítványból lehetett megállapítani, melyet Királyi Lőrinc főhadnagy részére adtak ki Belényes körüli sikeres harcainak elismerésére. Királyi később a 15. kompánia kapitánya volt. Bóné ezen a tanúsítványon mint ezredes és a váradi ostromzár főparancsnoka írta alá magát. (K. I. sine dato.)

¹⁰⁴ Bihar-megyei katonaság 1704. április 26-án lezárt összeírása. O. L. II. R. F. szh. It. Közel két év múlva az ezred 1246 emberből állt s a második legnagyobb létszámú tiszántúli ezred volt. 15 kompániájából 13-ban a bihariak voltak többségben. (K. O. V. 423—425. o.)

¹⁰⁵ Kajdi István Sennyeeinek Nagybánya 1703. szeptember 14. A. R. I. 1. 168. o.

¹⁰⁶ Ezrede tehát létszámát tekintve a csonka ezredek közé tartozott. R. Kiss István: II. Rákóczi erdélyi fejedelemmé választása. 149. o.

¹⁰⁷ Wienerisches Diarium 1704 138. szám. Már csak 200 katonájáról tud Koss Mihálynak. Ezrede tehát teljesen összezsugorodott. A létszámcsökkenésnek oka valószínűleg az ezred fizetlensége volt.

Sennyei és Buday tábornokok kudarcai Szatmár alatt

Gödény ezredével hosszú ideig szintén Nagybányán időzött, azután Szatmár ostrománál tevékenykedett.¹⁰⁸ Itt az ostromzár parancsnoka a fejedelem távozása után Sennyei István lett. A szatmári várórség Sennyei vigyázatlansága folytán 1704. február 12-én súlyos vereséget mért a körülzáró kuruc csapatokra. A császáriak február 12-i kitörése 300 katona elvesztését jelentette az ostromlóknak.¹⁰⁹ A fejedelem vizsgálatot indított Sennyei tábornok ellen, akinek hibájából ez a gyászos esemény bekövetkezett és elmozdította a Szatmárnál állomásozó kuruc csapatok parancsnokságától. Helyébe Buday István, a volt bihari alispán került, aki ezidőtájt már tábornoki rangot ért el.¹¹⁰ A Szatmárnál lévő kuruc csapatok létszáma ezidőtájt nem volt több 2200-nál, ami elégtelennek bizonyult a vár megvételeére. Ezért kellett Gödény és Bóné ezredeinek is Szatmár alá vonulni. Gödény ezredével még április végén vagy május elején távozott el Nagybányáról, de ment közvetlenül Szatmár alá és a szatmári ostromban csak rövid ideig vehetett részt.¹¹¹ Bóné a fejedelem május 21-én hívta el Várad alól, Vajó Andrást küldve helyébe,¹¹² június 2-án megkapva a parancsot, előbb a Túr és Szolnok körül táborozó szerb csapatok ellen indult. Közben a császáriak kisebb kitöréseket hajtottak végre Szatmárnál. Buday, arra hivatkozva, hogy nincs megfelelő létszámú katonája, elhanyagolta a szükséges óvintézkedéseket a kicsapások megakadályozására. Május 26-án adjutánsát, Perényi Zsigmondot sietve a fejedelemhez küldte, hogy segítséget kérjen. Már eleve elhárított magáról minden felelősséget és arra hivatkozott, hogy csapatai gyakorlatlanok. Ezen érve semmi esetre sem állta meg helyét, hiszen katonái megfelelő tapasztalatokra szert tehetek a hosszadalmas ostrom alatt. Minden védekezésével csak palástolni igyekezett, hogy képtelen a hadvezetésre és nem bízik katonáiban. Glöckelsberg altábornagy, szatmári parancsnok kihasználta ezt a körülményt, és június 9-én újabb nagyszabású kitörést hajtott végre. A császári várórség helyzete ezidőtájt már nagyon rossz volt. Ismételt kérése ellenére sem kapott segítséget Bécsből. Az élelmi-készletük is fogytán volt és nem is remélték, hogy szerezhetnek. A vár körül 4–5 mérföldnyire már minden helység el volt pusztítva és közelből a lakosok Kállóra, Kraszna megyébe vagy Nagybánya környékére költöztek. Ily körülmények között szánta el magát Glöckelsberg a nagyobb szabású kitörésre, amelynek célja Buday gyenge ostromvonalának széttrörese volt. Maga

¹⁰⁸ Az ezred létszáma addig jelentékenyen megnőtt. Szatmár alatt már 1192 főből állt. Th. gy. Fol. Hung. 1389/2. 216. o.

¹⁰⁹ Diarium 1704. február 12.

¹¹⁰ Kinevezése Miskolcon február 14-én kelt. A. R. I. 1. 73. o. Buday nem éppen örült megbízatásának. „Adta volna Isten, Nagyságod akárhová expedált volna, nem ide; mert semmi jót nem vihetek véghez.” — írta a fejedelemnek. A. R. I. 1. 208. o.

¹¹¹ Május 18-án már Pap Mihály a nagybányai kapitány. A. R. I. 1. 324. o.

¹¹² Rákóczi Budaynak. Dunaordas május 21. A. R. I. 1. 165. o.

mellé vette Sickingen ezredest, az összes lovasságot, 300 gyalogost, valamint 3 ágyút. Csendben kisonva a várból, a Szamos hídig jutottak anélkül, hogy kuruc őrkkel találkoztak volna. Mikor a hídnál a kurucok végül mégis csak észrevették Glöckelsberg csapatait, mindkét részről megkezdődött az ágyúzás és a harc. A Szamos hídnál lezajlott ütközetben a kuruc csapatok vereséget szenvedtek és a császáriak egész Csengerig jutottak. Ott felgyújtották a várost és a benne lévő gabonakészletet. A kurucok császári forrás szerint 800 embert vesztek, ők mindössze 14-et. Ez mindenképpen túlzottnak tekinthető, de a helyzet az volt, hogy a Szatmárt ostromló kuruc sereg súlyos veszteséget szenvedett és jelentősen meggyengült. 10 zászlóalj és 4 ágyúja is a császáriak kezén maradt.¹¹³ Sennyei balkezes hadvezetése után a Budayé is csődöt mondott. Ezek a tábornokok nem értettek a hadvezetéshez, és ezt maguk is érezték. Buday el is akart menni a szatmári ostromló sereg éléről és hiba, hogy ennek ellenére őt hagyták meg ottan. Ismét kitűnt, hogy a kuruc sereg milyen kevés képzett tiszttel rendelkezik.

A június 9-i kitörés ismét lélegzethez juttatta az erősen szorongatott szatmári várórséget. A kitörés másnapján Sickingen ezredes akadály nélkül jutott ismét Csengerig és június 11-én a szomszéd községekből, Porcsalmáról és Tyukodról élelmet vitt be a várba. Ez azonban nem volt elegendő az egész várórség számára. Hiába remélte azonban Glöckelsberg, hogy fizetés ellenében a szomszédos falvakban kapnak élelmet. A lakosok házaikat elhagyva, inkább az erdőbe menekültek, mintsem hogy a császáriaknak élelem adással lehetővé tegyék a vár további védelmét. Glöckelsberg számára csak a Nagykároly elleni támadás jöhetett szóba, miután egyetlen hely volt a környéken, ahonnan bővebben remélhetett élelmet. Sickingen ezredest küldte ki egész lovasságával és 200 gyalogossal, valamint 4 ágyúval és sok szekérral. Június 13-án érkeztek Károly alá a császáriak. Buday meg sem kísérelte, hogy Sickingent újjában akadályozza, Nagy Pál károlyi kapitány pedig ellenállás nélkül adta át a várat készleteivel együtt Sickingennek. Így a szatmári várórség ismét jelentős élelem birtokába jutott, ami lehetővé tette számára, hogy még egy félévig ellentálljon a kuruc ostromnak. Sickingen június 15-én tért vissza Szatmárba, két napi károlyi időzése után. A szatmáriak tevékenysége felélénkült és Ugocea megyébe is ámentek élelemszerzés végett. Június 12-én Donec őrnagy 400 katonával Túrterebebe községbe ment és 24-én ért vissza, ismét jelentős gabona- és borkészlettel. A szatmáriak jelentős állatállományra is szert tettek, hiszen Károlyból 660 juhot és most Terebesről újabb 70-et hajtottak el.¹¹⁴ Ezen tények teszik érthetővé, hogy a császári várórségek körülzárva is olyan hosszú ideig tudtak ellenállni. A kurucok nem rendelkeztek megfelelő mennyiségű, a várostromhoz szükséges tűzérsséggel, a kiéheztetés pedig gyakran azért nem sikerült, mert a kuruc vezetés nem tudta elzárni teljesen az

¹¹³ Diarium június 9.

¹¹⁴ Diarium június 13., 15., 22—24.

ostromolt császári helyőrségeket. Így volt ez Szatmár esetében is, méginkább Váradnál, amelyet egyáltalán nem sikerült elfoglalni. A laza és gyakran el is hanyagolt ostromzárak lehetővé tették a császáriaknak, hogy kiütésekkel zavarbahozták, esetleg szét is szórják a kuruc csapatokat és jelentős érlelmi készletet hozva be a várba, továbbra is ellent tudjanak állni az ostromló kurucoknak, jelentős erőket kötve le, amelyekre más hadszíntéren lett volna nagy szükség.

Bóné sikeresen fejezi be a szatmári ostromot

A szatmári helyzet tehát 1704 júniusában igen súlyosra fordult, Bónénak kellett átvenni az ostrom vezetését, a tehetetlen Buday tábornok utódaként. Bóné júniusban ezredét Túr és Debrecen környékéről kiegészítette és július elejére érkezett Szatmár alá. Ennek hatása csakhamar érződött. Július 4-én, midőn a szatmári németek takarmányozás végett Szentmárton faluba kimentek, Bóné lovasaival váratlanul rájuk támadt és megzavarta őket. Az összeütközés alkalmával elesett Nagy István alezredes. A szatmáriak részére sem volt az összecsapás veszélytelen és maga Glöckelsberg is csaknem ott maradt.¹¹⁵ Az elesett Nagy István alezredest Glöckelsberg parancsára előbb átdöfték és csak azután temették el.¹¹⁶ A Bóné-ezred alezredese ezután egy esztendeig Kárándi Mihály volt.¹¹⁷ A szentmártoni eset július 10-én megismétlődött, amikor a kuruc lovasok ismét megtámadták a takarmányozó németeket. Ezek az apró csele-paték lényeges változást nem hoztak.

Buday július közepén eltávozott Szatmár alól, ugyanakkor Bóné kissé eltávolodott a vár közvetlen közeléből és Pátyodnál táborozott katonáival.¹¹⁸ Augusztus 9-én éjszaka Glöckelsberg 400 gyalogossal és 15 lovassal felderítés végett kiment a várból. A kurucok azonban a németi mezőnél észrevették őt és visszafordulásra kényszerítették. Bebizonyosodott hogy a szatmári várőrség már nem kísérletezhet nagyobb szabású akciókkal, mert lényegesen megváltozott a helyzet Bóné odajövetelével. Glöckelsberg kénytelen volt a haditanácsnak jelenteni, hogy Angyalosnál erős a kuruc tábor, a várőrséget állandóan zaklatják portyázásaikkal. még a takarmányozásnál is, amit eddig minden akadály nélkül vihetek véghez, az élelem csak szeptemberig, vagy legfeljebb októberig elegendő.¹¹⁹

¹¹⁵ „Ez volt Bóné ezredes első harcselekménye, aki azután minket egész a vár feladásáig ostrom alatt tartott.” — írja a Diarium július 9-i feljegyzése.

¹¹⁶ Bóné Glöckelsberghez írt levele szerint meg is nyúzták, Diarium júl. 27. Arra példa, hogy a szerbek által elkövetett hasonló kegyetlenségeket is Bécs és a császári tisztikar sugalmazta.

¹¹⁷ Szalontai másnéven Kárándi János testvére. A bonchidai ütközetben részt vett és meg is sebesült 1704-ben alezredes, 1705-ben ezredes lett.

¹¹⁸ Diarium július 20. Bónénak ekkor 2000 katonája volt.

¹¹⁹ Diarium július 8. és augusztus 11. Glöckelsbergnek állítása szerint mindössze 300 gyalogos és 400 lovas állt rendelkezésére. Valóságban a szatmári várőrség létszáma ennél sokkal nagyobb volt, hiszen a várban összesen 2000 ember tartózkodott.

Az utolsó nagyobb összecsapás a várórség és az ostromlók között szeptember 8-án történt. A császári katonákat, midőn a várórség juhait legeltették, 2500 főnyi kuruc csapat támadta meg és a juhokat elhajította. Glöckelsberg megkísérelte a juhok visszavételét, de ez csak részben sikerült neki.

Ezek után a császáriak és a kurucok között megkötött fegyverszünet miatt szeptember 25-től szüneteltek a harcok. Ezt az alkalmat akarta Glöckelsberg arra felhasználni, hogy a várat megfelelő élelemkészlettel lássa el. Bóné éberségén azonban terve meghiúsult. Továbbra is fenntartotta a zárlatot, megakadályozta a császáriakat tervük végrehajtásában és ezzel közelhozta a vár megadásának időpontját. Glöckelsberg kénytelen volt a vár megadásáról tárgyalni. Rákóczi az alkudozóakkal Forgách Simont bízta meg, akinek helyetteseként először Gyürky Pál tábornok érkezett meg az angyalosi táborba. Megkezdődtek a tárgyalások a vár feladásának feltételeiről, de nagyon vontatottan haladtak előre. A császáriak húzni, halasztani igyekeztek az időt és eltolni a feladás napját, noha a helyzetük fokról-fokra rosszabbodott és lényegesen rosszabb volt a váradi helyőrségnél, mert semmilyen formában nem volt összeköttetésük más császári helyőrségekkel vagy csapatokkal. Míg Váradra tudtak időnként kisebb-nagyobb erősítést bevinni, ez Szatmárnál lehetetlen volt. Kénytelenek voltak tehát alkudozni, mert a Bóné által erélyesen vezetett ostromzár miatt nem remélhettek a június 9-éhez hasonló eredményes kitörést. November közepén a tárgyalások folytatására Orosz Pál tábornok érkezett Szatmár alá.¹²⁰ Glöckelsberg ekkor minden segélyforrástól megfosztva, elszánta magát a kapitulációra. Egy 33 pontból álló feladási okmányt szerkesztettek, ezt később bonyodalmas volta miatt 22 pontra csökkentették. Ezt a kapitulációs okmányt november 26-án alá is írták.¹²¹ A fejedelem azonban ezt nem fogadta el, mert már november 28-án Forgáchot bízta meg a szerződés megkötésével. Forgách december 20-án érkezett meg és a kapitulációs okmányt végleges formájában december 25-én ő írta alá. Ez már csak 19 pontból állt és az előbbiekkal szemben szigorításokat tartalmazott, mert míg az előbbi a helyőrség Erdélybe való elvonulását megengedte, az utóbbi már csak a lovasság egy részének tette azt lehetővé és csak négy tarack elvitelére egyeztek bele. A kurucok Szatmár megvételével igen jelentős hadizsákmányra is szert tettek, többek között 72 ágyúra, de legjelentősebb az a tény volt, hogy ez az erősen zavaró pont eltűnt a kurucok háta mögül és Szatmár kiesett a császári hadvezetés kezéből. miután több évtizedig erős fészke volt a Tiszántúlon.

Bóné tehát sikerrel oldotta meg azt a feladatot, ami nem sikerült Sennyeynek és Budaynak. Ezredét meg is jutalmazta a fejedelem. Elő-

¹²⁰ Diarium november 17.

¹²¹ Diarium november 18—26. Thaly szerint a kapitulációs okmány 22 pontból és záradékból áll. November 27-én írták alá, mégpedig kuruc részről Orosz Pál, Bóné András, Majos János és Kajdy István. A helyőrség 1200 főből állt a kapituláció idején. (Thaly: Bercsényi család. III. 313. o.)

ször az egész szatmári nyereséget neki akarta juttatni, később, mivel Majos János ezrede is részt kért belőle, csak a felét kapták meg az ezüst és egyéb „dib-dáb“ portékáknak.¹²² Egyúttal elrendelte a fejedelem, hogy 120 forintért zászlókat készítsenek az ezred részére, Lónyai Ferenc ruházati főbiztosnak pedig utasítást adott, hogy a létszámnak megfelelően, 1163 főre készíttessen mundért. Bónét személyesen is többször kitüntette a fejedelem. 1704. februárjában 100 öreg cseber, tehát jelentős mennyiségű bort adatott részére. December 20-án, a szatmári ostrom sikeres befejezése után, Örvend bihari falut adományozta neki.¹²³

A bihari jobbágyságok feudális-ellenes mozgalmak és e harcok eredményei

A bihari jobbágyságok önfeláldozóan küzdöttek a szabadságharc ügyéért. Mikor fegyvert fogtak, azt is remélték, hogy a földesúri terhektől megszabadulnak. A szentjóbíai a kocsmát és mészárszéket, ami azelőtt a kamaráé volt, maguknak akarták tartani. A szentimreiek a malinot nem hagyták fiskális kezelésbe venni és dézsmát sem akartak fizetni.¹²⁴ A Rézhegység alatti falvak lakói katonának mentek el és szíten nem akartak tudni a dézsmafizetésről. A micskeiek a kocsmajogot a magukénak tartották.¹²⁵ A katonának ment diószegieket nem engedték, hogy a borból a provizor dézsmát vegyen, sőt a jobbágyságok általában a dézsma elengedésében reménykedtek.¹²⁶ A sok pusztítás és a kóborló hadak miatt a legtöbb bihari falu inséget szenvedett és úgy segített magán, ahogy tudott. A királyiak a provizor által elcsépelgetett négy asztag gabonát egymás között osztották fel azzal, hogy majd megadják.¹²⁷ A székelyhídiak halálra keresték Komáromi János provizort, volt postamesterüket és egy nemest meg is öltek. Az egész jobbágyság, a magyar és román egyformán kurucnak állt be.¹²⁸

A fejedelem erőlesen fellépett a bihari mozgalmak ellen. A diószegieket közül többet elfogatott a borszállítás késedelmezése miatt, de ugyanakkor nem engedte meg a kóborlóknak a szegénységen való prédálását, s a diószegi szőlőben való garázdálkodását.¹²⁹ Később azon diószegieknak, akiknek jószágukat a szerbek felégették, az évi tized és kilenced felét elengedte.¹³⁰ A bihariaknak, mivel „édes hazánk felszabadu-

¹²² Rákóczi rendeletei, (Kézirat.)

¹²³ Rendeletek. O. Sz. K. Fol. Hung. 978. 95—96. o.

¹²⁴ Szalay János Ramocsaházy Györgynek Szent Jób október 30. A. R. I. 1. 173. o.

¹²⁵ Csongrádi Pál Ramocsaházyknak Diószeg 1703. december 2. A. R. I. 1. 257. o.

¹²⁶ Szalay János Ramocsaházyknak Diószeg, 1703. december 10. A. R. I. 1. 258. o.

¹²⁷ Csongrádi Ramocsaházyknak Diószeg, december 13.

¹²⁸ Komáromi János Ramocsaházyknak Diószeg, 1703. december 15.

¹²⁹ Rendeletek. (O. Sz. K. Fol. Hung. 973. 19/b.)

¹³⁰ Rendeletek. (O. Sz. K. Fol. Hung. 978. 95/a.)

lása mellett felszentelt igyekezetünket maguk táborukban való jelenlétekkel, hűséges magok viselésekkel elősegítették“, a bor és búza dézsmájukat engedte el.¹³¹ A bihari hajdúvárosok a harmincad fizetése alól mentesültek. A püspöki lakosok Várad ostrománál élelemadással és személyes katonáskodással serénykedtek, Rákóczi ezért a dézsma és kilenced fizetése alól mentesítette őket.¹³² A kismarjaiaknak régi privilégiumaik alapján nem kellett vámot fizetni. A Bónénak adományozott Orvend falu dézsmájának a felét is elengedte a fejedelem.¹³³ A Bihar megyei jobbágyoknak tehát, ha nem is mentesültek mindenben a földesúri kötöttség alól, jelentős könnyebbséget jelentettek ezek az enyhítések, az előző, végsőkig fokozott terhekkel szemben.

A bihariak harca 1704 után

A bihari kurucok hűségesen harcoltak 1704. után is, de harcaik súlypontja kétségkívül az első két évre esett. Elsősorban Bóné ezrede volt az, amely leginkább kivette részét a küzdelemből. Gödény ezzel szemben nem tudta kellőképp vezetni ezredét, ezért a fejedelem annak élére Ollyüs Jánost állította.¹³⁴ Mikor Károlyi 1705. májusában Gödényt elfogatta, Rákóczi helyeselte, sőt azt kívánta, hogy fossa meg tisztségétől.¹³⁵ Később azonban elbocsátatta az árestomból és ámbár nem felelt meg feladatának, nem kívánta szomorítani, mert az első között fogott fegyvert a szabadsáért. Ezért utasította Károlyit, hogy ha szükséges az elbocsátása, ez megfelelő körülmények között történjen.¹³⁶ Az ezredből való távozása ezután valószínűleg rövidesen megtörtént, mert 1706-ban már nem Gödény, hanem Miklós Deák volt az ezred alezredese. Koss Mihállyal sem volt megelégedve a fejedelem. „Jobb szolgálatokat kívánni, vagy inkább az eke mellett hadnunk“, vélekedett az ilyen tisztekről.¹³⁷ Bóné azonban méltónak mutatkozott a beléhelyezett bizalomra. Szatmár ostroma után ismét vissza kellett térni a váradi blokádhhoz, mely sehogy sem haladt előre, de ez nem rajta múlt. Amellett meggyűlt a baja Palocsay Györggyel, az ostromló csapatok parancsnokával, aki confusio csinálásával vádolta. A fejedelem megvédte Bónét a rosszindulatú támadásokkal szemben.¹³⁸ 1705. májusában ezredének ismét a szerbek ellen kellett harcolni. Tököli 3500 emberrel támadt a Körösvidékre és felégette Kunhegyest. A szerbek visszatérőben Mező-

¹³¹ Rendeleték. (O. Sz. K. Fol. Hung. 978. 17/a.)

¹³² Rendeleték. (O. Sz. K. Fol. Hung. 978. 27/a—b.)

¹³³ Rendeleték. (O. Sz. K. Fol. Hung. 978. 259.)

¹³⁴ 1705. február 23-án. Rendeleték. (O. Sz. K. Fol. Hung. 978. 219/a—b.)

¹³⁵ Rákóczi Károlyinak Eger, 1705. május 20. K. O. V. 204. o.

¹³⁶ Rákóczi Károlyinak Eger, 1705. jún. 10. K. O. V. 219. o.

¹³⁷ Rákóczi Károlyinak Eger, 1706. április 13. A. R. I. 1. 523. o.

¹³⁸ „Ertvén, hogy Bóné András tekintetes nagyságos Palocsai György colonellus hadaj között csinált valamely confusióval vádoltatnék, de mivel mindazokat parancsol-tunkból cselekedte, nem okozhattuk.“ Rendeleték (O. Sz. K. Fol. Hung. 978. 260/a.)

túrnál szekérvárba sáncolták el magukat, majd onnan május 25-én kifőrték. A kurucok megtámadták őket, Nyíri András ezredes vezetésével, de Nyíri eleste után a magyar lovasság is 45 fő veszteséggel visszavonult. A szentandrászi révnél az átkelni szándékozó szerbeket Károlyi utólernte és zsákmányuk jórészét visszaszerezte. Mivel pedig Tökölinek mégis sikerült átjutnia a túlsó partra, Károlyi mint főparancsnok Bónét küldte utána. Bóné katonáival a szerbek után úsztatott, elnyerte szekerüket és 300-at levágott közülük.¹³⁹

A szentandrászi ütközet és Bóné ezredének Békésben való tartózkodása azért volt jelentős, mert nagy része volt abban, hogy ebben a megyében a kuruc hagyományok meggyökeresedtek és 30 év múlva éppen a békésszentandrásiai és mezőtúriak indították jobbagyfelkelést az elviselhetetlen terhek miatt. Még akkor is jól emlékeztek Bónéra és egy Csordás nevű mezőtúri kapitányt vele tévesztettek össze.

*„Túri kapitány is, kinek neve Csordás
Amint értem legyen, keresztnéve András,
Kit szám'alan ifjak követtek mint darázs,
Gondolván, ő legyen elmúlt Bóné András.”¹⁴⁰*

A szentandrászi ütközet után Bóné visszatért Váradhoz és folytatta a meddő blokádot. Az évek nem szálltak el felette nyomtalanul. Megbetegedett és már nem volt képes az addigi eréyes hadvezetésre, nagyobb szabású feladatok megoldására. Növelte a nehézségeket a főúri tisztek és a szegénylegények között egyre inkább kiéleződő ellentét. A szegénylegények úgy érezték, hogy „Vége vagyon böcsi szegénylegényeknek.” Jól látták a váradi ostromzár parancsnokainak, Palocsay Györgynek és Gyürki Pálnak tehetellenségét, sőt időnkénti rosszakaratát és lelkesedésük csökkenéséről keserűen panaszkodtak.

*„Várad alját is sok szegénylegény
Vérével festé sok helyét szegény.
Hogy úr esett volna, nem látta napfény.
Nosza szegény
Vitéz legény,
Légy hű halálig.”¹⁴¹*

A szegénylegények és egyik legnépszerűbb vezetőjük, Bóné, minden keserűségük és csalódásuk ellenére is végig híven kitartottak a szabadságharc ügye mellett. Bóné 1707. szeptemberében a Várad alatti tábor-

¹³⁹ Békés vármegyei régészeti és művelődéstörténeti társaság évkönyve. 1879–80. 15–16. o. *Thaly*: A szentandrászi csata és Gyula ostroma 1705-ben.

¹⁴⁰ *Rebellek éneke. Szöveggyűjtemény. I. 2. 1095. o.*

¹⁴¹ *Szegénylegények éneke. Szöveggyűjtemény. I. 2. 1072. o.*

ban halt meg. Katonai pályafutása mutatja, hogy nemcsak vitéz katona volt, de értett nagyobb feladatok megoldásához is. Katonái szerették őt és bíztak benne. Harcaik Bélfényérnél, Bonchidánál, Belényesnél, Szent-andrásnál, valamint Szatmár és Várad alatt, sok áldozatba kerültek, de elősegítették a szabadságharc diadalát. A többi bihari ezred is kivette részét a küzdelemből, ha nem is volt olyan vezetője, mint Bóné. Torday, Gödény és Koss ezredei is hősen és bátran harcoltak Várad alatt, Kolozsvárnál, vagy védték az országot Nagybányán. A bihari nép valóban példamutatóan vette ki részét a nemzet nagy küzdelméből.